

Inbjudan till Framtidssverige

Debatt om framtidssstudiernas framtid

Den 8 oktober kl. 10.00–13.00 i Kulturhuset, Stockholm

Institutet för Framtidsstudier ska inleda ett nytt forskningsprogram 2009. Vi vill därför bjuda in till diskussion om framtidssstudiernas roll i samhällsutvecklingen. Hur kan vi formulera skarpare frågor och hitta bättre analysstrategier för att stärka kunskapsunderlaget för debatten? Var finns möjligheterna och hoten för samhället?

Nya former för att studera framtiden har vuxit fram sedan Institutet för Framtidsstudier bildades för snart 35 år sedan. Företag, myndigheter och organisationer lägger i dag ner stora resurser på att förbättra sina kunskaper om omvärlden. En ny bransch av omvärldsanalys, "framsyner" och konsultverksamhet har tagit form. Hur kan aktörerna på området dra mer nytta av varandra?

Se www.framtidsstudier.se för fullständigt program.

Anmälan: Via e-post fokus@framtidsstudier.se eller fax 08-24 50 14 senast den 28 september. Seminariet är kostnadsfritt, men förhandsanmälan krävs då deltagarantalet är begränsat.

Framtider ges ut av Institutet för Framtidsstudier och utkommer med fyra nummer per år.

Prenumerationsavgiften 100 kronor (varav moms 5,66 kronor) per år, inbetalas på postgiro 701633-0. Ange namn och adress. **Framtider** distribueras gratis (i ett exemplar) till alla folkbibliotek, bibliotek vid gymnasier och folkhögskolor i Sverige.

Ansvarig utgivare Joakim Palme

ISSN 0281-0492

Redaktörer för detta nummer Ingrid Söderlind och Leif Åberg

Redaktion Joakim Palme, Ingrid Söderlind, Torbjörn Lundqvist, Sabina Nilsson, Institutet för Framtidsstudier samt Leif Åberg

Layout Lena Wennerstén Illustrationer & Grafisk form, Stockholm

Tryck Federativ Tryckeri AB, Stockholm, 2007

Institutet för Framtidsstudier Box 591, 101 31 Stockholm

Besöksadress: Drottninggatan 33, Tel: 08-402 12 00, Fax: 08-24 50 14

E-post: info@framtidsstudier.se, Hemsida: www.framtidsstudier.se

”Det har ändå sin betydelse att G8 – världens stora länder – enats om att prioritera Afrika med sitt bistånd. Sverige följer samma linje.”

DET HÄR NUMRET RIKTAR BLICKARNA mot Afrikas framtid. Nu när de globala kapital- och befolkningsrörelserna på nya sätt knyter samman jordens hörn har Afrikas framtid också blivit vår. Som alla framtider rymmer den både möjligheter och hot.

Afrika är fattigt – men rikt på människor och naturtillgångar. Hur kan resurserna förvaltas så att de kommer de många människorna tillgodo? Kraften att utvecklas kommer naturligtvis inifrån. Det är beslut som fattas av Afrikas länder som avgör kontinentens framtid.

Det har ändå sin betydelse att G8 – världens stora länder – enats om att prioritera Afrika för sitt bistånd. Sverige följer samma linje. Hur kan dessa pengar bäst bidra till en ekonomiskt, socialt, politiskt och ekologiskt hållbar utveckling?

Fattigdomsbekämpning är ledstjärnan för allt bistånd. Vi måste dock ställa frågan om vilka erfarenheter vi kan dela med oss av – positiva likaväl som negativa. Afrika ska helst inte upprepa våra misstag, men vilka strategier ligger bakom att Norden lyckats förena ekonomisk utveckling med demokrati och hygglig social rättvisa? Hur mycket av detta låter sig överföras till andra kontinenter?

En erfarenhet är att våra strategier inte bara handlat om ren fattigdomsbekämpning: Sanitära och andra infrastrukturinvesteringar. Utbildning. Arbete. Pension. Barnbidrag. Politiskt deltagande och beslutsfattande också på lokal nivå. Försäkringar. För alla, inte bara de fattiga.

Med det här numret följer, som bilaga, ett specialnummer av *Framtider* gjort av redaktionen för tidskriften *Gringo*. Vi har inbjudit dem att ta spjärn mot samtiden och ge sina perspektiv på framtiden.

De valde förorten som tema. Miljonprogrammets områden speglar det nya Sverige. Kan de bli kreativa mötesplatser för en ny generation svenskar med ursprung både i Sverige och andra hörn av vår glob? Eller kommer ett hotande utanförskap att skapa ett slagfält för nya konflikter?

Till slut hoppas jag att *Framtidens* läsare tar fasta på vår inbjudan att delta i diskussionen om framtidsstudiernas framtid. Inbjudan finns på sidan 2.

Joakim Palme,
VD, Institutet för Framtidsstudier

FOTO: THOMAS CARLGRÉN.

OMSLAG

Två tredjedelar av Afrikas människor lever i länder vars ekonomier vuxit med i genomsnitt 4,5 procent per år de senaste tio åren – att jämföra med 2 procent de närmast föregående årtiondena. Den informella sektorn fungerar oftast som ekonomins motor. Bild från ön Zanzibar där en hel by har som dominerande näring att samla tång från havet.

INNEHÅLL

Karin Holmgren

Den sårbara kontinenten
– Afrikas klimat och
samhällets anpassning 4

Henning Melber

Kapplöpningen om Afrika 11

Bo Malmberg

Det ljusnar för Afrika 16

Mai Palmberg

Det gamla havet och
de föränderliga öarna
– om afrikabilden i Sverige 22

Birgitta Hellmark Lindgren

Vart är Afrika på väg? 25

Tsegaye Tegenu

Ungdomens kontinent 31

Katarina Thurell

Går det att skriva nutidshistoria? 33

RAPPORTER

African Futures Institute 34

Karin Holmgren

Den sårbara kontinenten

Afrikas klimat och samhällets anpassning

Dagens klimatförändring väntas drabba Afrika särskilt hårt. De afrikanska samhällena har sedan urminnes tider lärt sig att leva i ett ständigt skiftande klimat. Kan vi lära oss något av detta? Kan deras historiska anpassningsstrategier hjälpa oss att formulera goda strategier för framtida klimatvariationer och för framtidens samhälle?

I vintras reste jag till den lilla massajbyn Engaruka i norra Tanzania. Engaruka är ett traditionellt samhälle, där flertalet hushåll saknar elektricitet och indraget vatten, allt hushållsarbete sköts manuellt och hushållen är självförsörjande med mat. Men man har tillgång till mobiltelefoni, e-post och internetkafé i den större byn Mto wa Mbu tjugo kilometer bort, dit det går bussar flera gånger om dagen.

Jag tänker ibland att Engaruka är en bra modell för framtiden – samhället har tagit del av utvecklingen samtidigt som människor lever på en ekologiskt sund nivå, man har mobiler men producerar nästan inga sopor. Barnen går i skola, mat finns så det räcker, familjeförhållanden och den sociala kontrollen är mycket goda – ett hållbart samhälle! Men om jag frågar folket så vill de ha samma utveckling som västvärlden. För detta behövs bland annat energi.

Är det inte förmätet av västvärlden att förvägra utvecklingsländer ökat energiutnyttjande och samma utveckling som vi själva haft? Vi rekommenderar dem alternativa energikällor, men varför har vi inte själva utnyttjat den möjligheten?

Den internationella klimatforskarpanelen IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*), släppte 2007 den fjärde utgåvan av rapporten *Climate Change*. Budskapet är tydligt: förbränningen av fossila bränslen

och den ökade koldioxidhalten i atmosfären har påverkat och kommer att allvarligt påverka det naturliga klimatsystemet.

De globala dragen är relativt lätta att bedöma, men att förstå konsekvenserna på regional och lokal skala är betydligt svårare. Hur påverkar en global temperaturhöjning den globala atmosfärcirkulationen och vilket väder leder detta till i jordens olika klimatzoner?

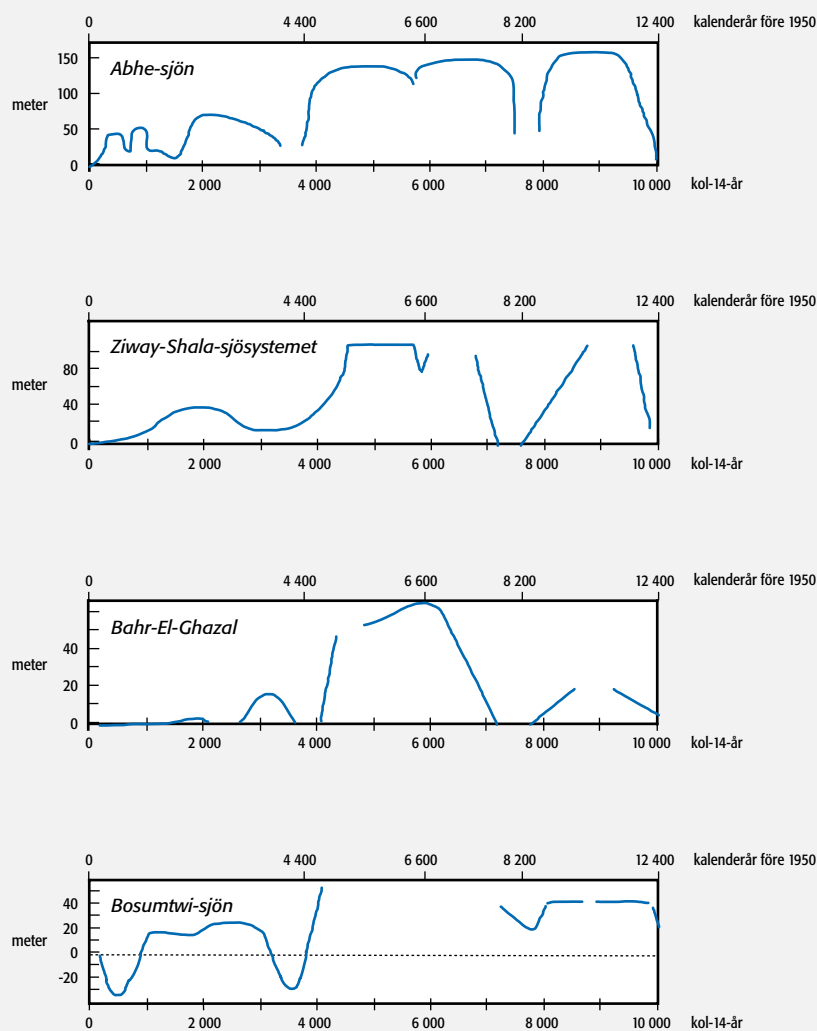
VAD SÄGER DÅ IPCC om Afrika? Jo, att Indiska oceanen har blivit stadigt varmare de senaste hundra åren, att temperaturen har ökat mest i Nordafrika, och inte alls i Kongobäckenet, samt att temperaturen över land har ökat mindre i Afrika än det globala genomsnittet för 1960–2005. Sedan 1970-talet har torrperioder blivit vanligare.

Sahel och södra Afrika har blivit torrare i ett hundraårsperspektiv men visar en trend mot fuktigare förhållanden sedan 1979. Östafrika har blivit fuktigare de senaste hundra åren. Intensiteten i de tropiska cyklonerna har ökat men antalet cykloner har minskat sedan 1970.

Enligt IPCC är det mycket troligt (med 90–99 procent sannolikhet) att Afrika får något större uppvärmning än det globala genomsnittet som beräknas till 3–4 grader. Nordligaste och sydligaste Afrika blir troligen (med 66–90 procent sannolikhet) torrare, medan delar av tropikerna blir fuktigare. För många regioner är nederbördsmonstren oklara, men det är ändå mycket troligt att en större del kommer som intensiva regn. Olika globala projektioner för havsnivån ger en trolig höjning på som mest 0,59 meter. De tropiska cyklonerna fortsätter att bli starkare men vi vet inte om de blir fler eller färre. ►

Klimatet i Afrika varierar från regioner med ett överflöd av vatten till öknar och torra stäppområden där vattnet är en ständig bristvara. Foto från Mana Pools National Park, Zimbabwe.

Varierande vattenstånd i fyra afrikanska sjöar de senaste 12 000 åren
– antal meter över eller under vattennivån för 1950

Figur 1. Vattenståndet i sjöar i Etiopien (Abhe, Ziway-Shala), Tchad (Bahr-el-Ghazal) och Ghana (Bosumtwi) under de senaste 12 000 åren. Dateringar görs med den så kallade kol-14-metoden och åldrarna omvandlas därefter till kalenderår före 1950. Åldern noll på diagrammets x-axel betyder alltså år 1950.

En knepighet för den oinvidde är att kol-14-år och kalenderår inte är lika långa. Kalenderåret är kortare. Låt oss ta ett exempel från Abhe-sjön: 4 400 kalenderår före 1950 (på den övre x-axeln) motsvarar 3 850 kol-14-år (nedre x-axeln). De 4 400 kalenderåren innebär i sin tur år 2450 f.Kr.

Källa: F. Gasse, 2007.

IPCC betonar att det finns mycket stora osäkerheter i tropikklimatets utveckling, särskilt när det gäller extremväder.

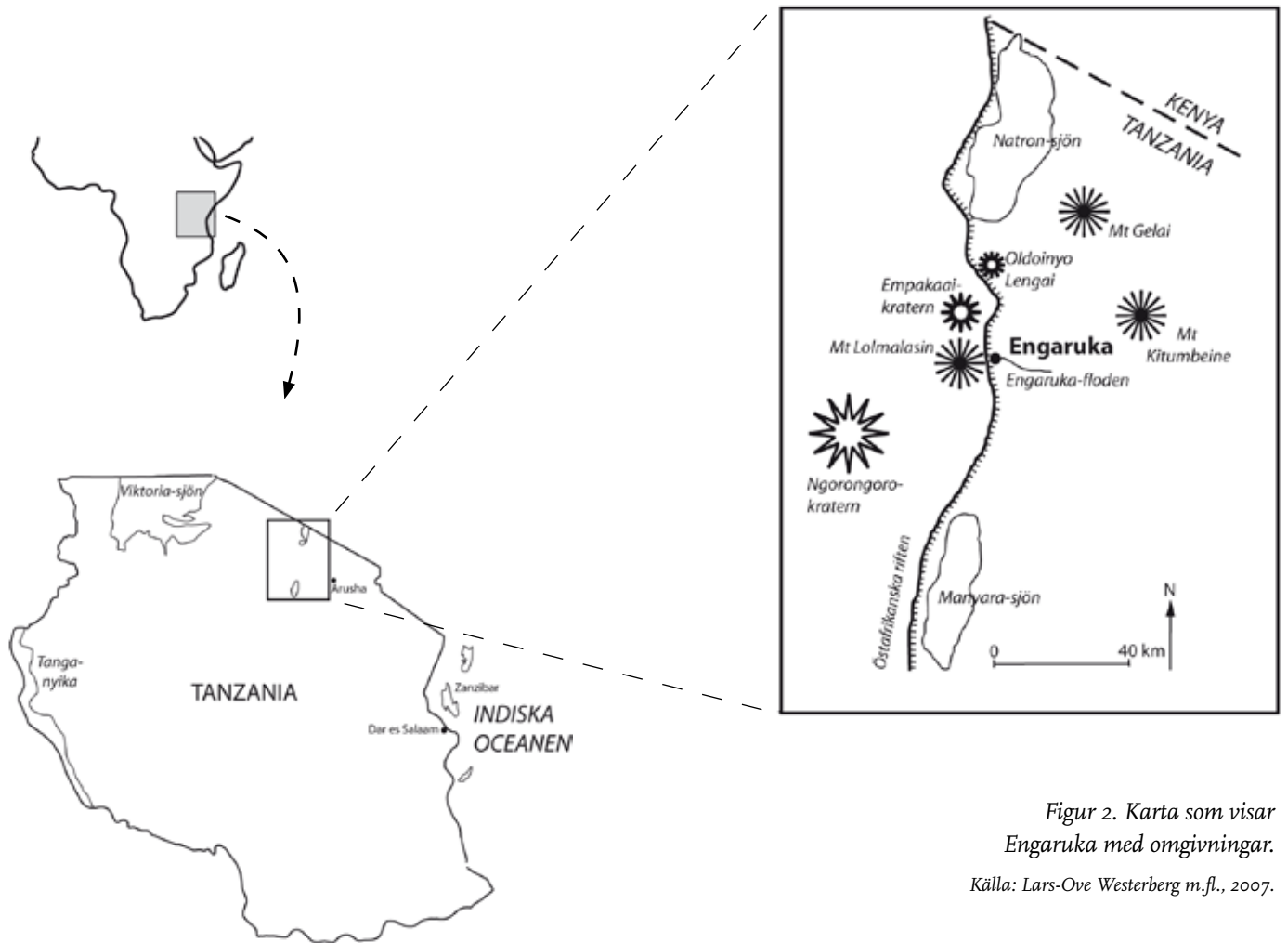
Afrika är en gigantisk kontinent, där mycket är gemensamt men minst lika mycket är regionalt och lokalspecifikt. Klimatzonerna sträcker sig från ett litet regnskogsbälte med fuktigt och varmt klimat, över de vidsträckta savannerna med omväxlande säsonger av regn och torka, till rena ökenområden med ständig brist på vatten, och slutligen mindre regioner i norr och syd med medelhavsklimat.

I alla regioner varierar klimatet naturligt och på många olika tidsskalor. Ett exempel på extrema klimatvariationer är de stora förändringarna i sjönivåer i norra Afrika de senaste 12 000 åren (figur 1). Vattennivån har varierat med tio till hundra meter! Det måste ha inneburit enorma förändringar i vattentillgången i en region där vatten är en begränsande resurs, och ha påverkat dåtidens samhällen.

De afrikanska samhällena har sedan urminnes tider levt i ett ständigt variabelt klimat. Kan vi lära oss något av detta? Kan deras historiska anpassningsstrategier hjälpa oss att formulera goda strategier för kommande klimatvariationer och för framtidens samhälle? Låt oss titta på en detaljerad fallstudie av byn Engaruka i norra Tanzania de senaste 700 åren.

ENGARUKA ÄR I DAG ett litet samhälle vid sidan av de stora vägarna och turiststråken (figur 2). Men arkeologisk forskning visar att Engaruka var en stor knutpunkt under 1400–1800-talen, ett stabilt samhälle som utvecklades kraftfullt trots en väldokumenterad lång period av torka då flera andra östafrikanska samhällen kollapsade. Varför överlevde Engaruka, vilka strategier gjorde samhället bärkraftigt?

Engaruka ligger öster om Ngorongoro-kratern, och nedanför den östafrikanska riften, där massajslätten tar vid. Här finns välbevarade spår av ett fossilt bevattningsssystem med en storlek som är unik för östra Afrika. De gamla jordbruksmarkerna är lokaliserade

Figur 2. Karta som visar Engaruka med omgivningar.
 Källa: Lars-Ove Westerberg m.fl., 2007.

de till fem floddalar. I dag är endast en av floderna permanent vattenförande, men omfattningen av terrasser och kanaler tyder på att vattentillgången måste ha varit betydligt större när hela bevattningssystemet var i bruk.

Mellan 7 000 och 12 000 människor levde där, visar studier av resterna av bosättningar, vilket betyder ett samhälle lika stort som de största handelsstäderna vid kusten på 1500-talet. I dag bor cirka 2 000 människor i byn. Engaruka, långt in i inlandet, skulle under sin storhetstid runt 1600-talet ha varit en av de största befolkningsskoncentrationerna i regionen, lika stort som till exempel Mombasa på 1500-talet!

Ett så stort samhälle kan inte gärna ha utvecklats i isolation. Arkeologiska fynd av kustursprung pekar också på en aktiv långväga handel. Engarukas läge vid riften och

med god vattentillgång bör ha gjort byn strategiskt viktig för karavaner och elfenbenshandlare från kusten. Troligen var den också en knutpunkt för möten mellan jordbrukare från höglandet och boskapsskötare från slätten och för det nära handelsutbytet.

För att dokumentera klimatet studerade mina doktorander och forskarkollegor från Sverige och Tanzania sedimentproppar från en sjö i Empakaai-kratern i närheten. Sedimentens innehåll berättar om skiftande klimat- och vattenförhållanden de senaste 700 åren (figur 3). Till klimatserien adderade vi all information från kulturlagren vid bevattningssystemet.

Våra samlade resultat visar att Engaruka etablerades som ett starkt samhälle under 1300-talet, då klimatet var mycket gynnsamt, handeln med elfenben blomstrade

➤ och kuststäderna utvecklades. Bevattningssystemet byggdes upp när vattentillgången försämrades. Då behövde jordbruket troligen intensifieras för att kunna försörja både lokalbefolkning och handelsresande.

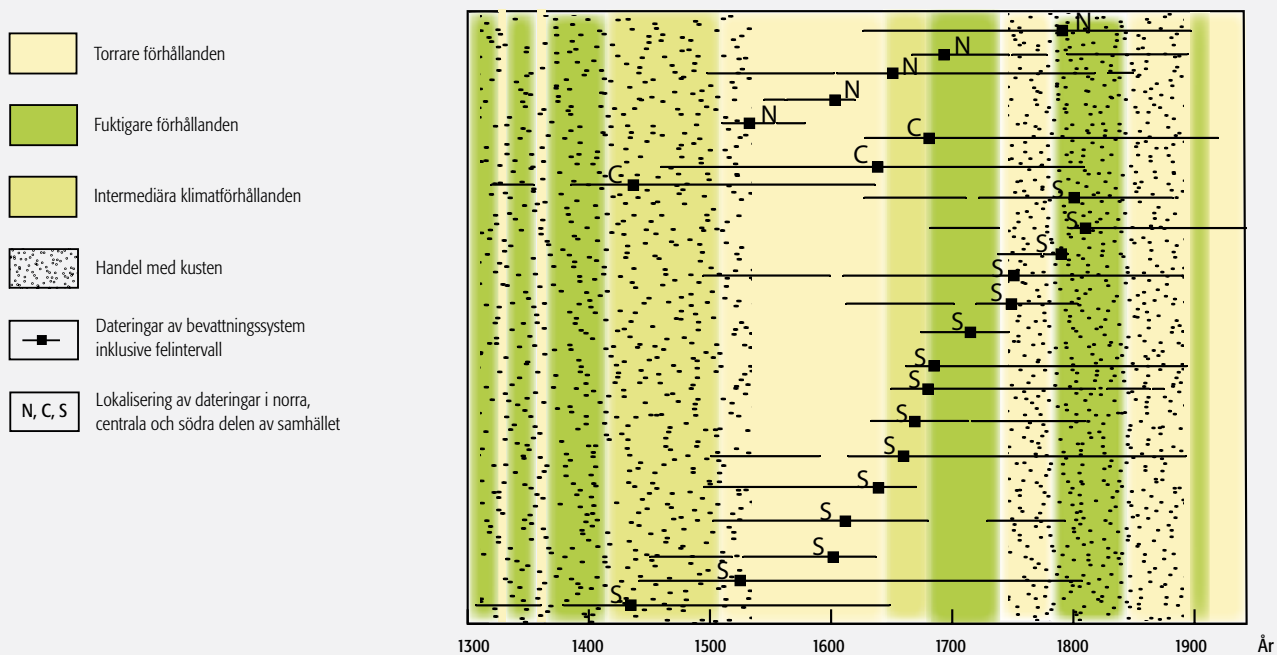
Under en lång period av svår torka mellan 1510 och 1650 som drabbade stora delar av östra Afrika, minskade handelsutbytet med kusten. Kuststäderna krympte i storlek och samhällen i inre Afrika, till exempel kungadömen i Uganda, bröt samman.

Men Engaruka fortsatte att utvecklas och expandera! Klimatkrisen ledde till en intensifiering av jordbruket för att folk skulle klara sig även utan elfenbenshandeln. Orten utvecklades till en viktig lokal resurs där ökad jordbruksproduktion var en nödvändighet för att föda en växande befolkning.

Genom att bygga upp ett smart bevattningssystem och utnyttja de vattenflöden som fanns kunde mer och mer land odlas upp. Engaruka lyckades bibehålla goda markegenskaper och en hög jordbruksproduktion under perioden fram till 1650 och blev ett hållbart samhällssystem.

NÄR DEN LÅNGA TORKAN äntligen upphörde efter 1650, kunde Engaruka dra nytta av det gynnsamma vädret och sin teknologi. Mark togs i bruk i anslutning till alla de fem flodfårorna. Jordbrukssystemet var i fortsatt bruk fram till mitten av 1800-talet under skiftande klimatförhållanden och samtidigt med att massajernas boskapsskötsel ökade.

Det hävdas ofta att jordbrukare och boskapsskötare är i ständig konflikt med varan-

Figur 3. Klimatförhållanden i norra Tanzania de senaste 700 åren. Skiftningarna från grönt till gult speglar växlingar mellan fuktigare och torrare förhållanden. Dateringarna visar under vilket tidsintervall det fossila bevattningssystemet var aktivt, och de rastrerade ytorerna anger när det pågick en aktiv handel mellan Swahilikusten och Östafrikas inland.

Källa: Lars-Ove Westerberg m.fl., 2007.

dra, men våra studier talar för att Engaruka under denna tid var beroende av såväl de långväga handelsfararna från kusten och elfenbenshandeln som av det regionala handelsutbytet mellan bofasta och vandrande boskapsskötare.

Det gamla bevattningssystemet i Engaruka krympte någon gång 1830–1850. Nedgången sammanföll med minskad nederbörd men också med en period av aktiv långväga handel. Nu var jordbrukssystemet uppenbarligen inte lika stabilt som under torkan 1510–1650. Kanske valde 1800-talets bybor att inte lägga ner kraft på jordbrukssystemet eftersom det fanns andra alternativ till överlevnad. Kanske valde de att engagera sig helt i handeln. Detta var i långa loppet dock inte hållbart.

Mitten av 1800-talet och en bit in i 1900-talet är en välkänt turbulent period i östra Afrika. Den intensifierade karavanhandeln förde med sig nya sjukdomar som drabbade folk och boskap. En hypotes är att ökad aggression från de boskapsskötande massajerna i kombination med försämrade naturresurstillgångar på grund av folkökning och överutnyttjande ligger bakom Engarukas förfall. Det finns försvarsmurar kring delar av bevattningsjordbruket som visar att folket åtminstone periodvis behövde skydd. Enligt muntlig tradition hos regionens massajer karaktäriserades tidigt 1900-tal av stor hungersnöd. Kanske bidrog jordbrukssystemets nedgång till hungersnöden som i sin tur utlöste konflikter mellan folkgrupper.

Klimatvariationer har många orsaker: förändringar i jordens bana runt solen, variationer i solinstrålning, variationer i atmosfärs- och havscirkulation, vulkanism och växthusgaser, naturliga såväl som mänskligt orsakade. En del faktorer har ett cykliskt förlopp medan andra har mer kaotisk och plötslig karaktär. Här finns olika tidsskalor: ibland samverkar flera faktorer och ger en stark klimatförändring, vid andra tillfällen kan två faktorer balansera varandra och dämpa förändringen.

Klimatforskarnas, arkeologernas och geografernas resultat från vår studie, och lik-

nande studier, visar hur ett samhälle utvecklas och hur kombinationen av naturförutsättningar och socioekonomiska faktorer leder till olika beslut och skeenden. Engaruka var en gång ett samhälle av unik storlek för Östafrika. Det var stabilt under lång tid, utnyttjade sina resurser på ett smart sätt och överlevde en lång period av torka. Under en annan tid och vid en annan torrperiod fattades andra beslut som ledde till förfall. I Engaruka är det tydligt att omhändertagandet av markens goda produktionsegenskaper var mycket viktigt för samhällets överlevnad.

I AFRIKA I HISTORISK tid tycks med andra ord samhällsförändringar ofta, men inte alltid, sammanfalla med klimatförändringar. Klimatförändringar är inte alltid negativa för samhället, de kan också leda till utveckling och nyskapande, och vara incitament för att intensifiera jordbruket. De kan dock ha en utlösande negativ effekt för ett samhälle som redan är sårbart av andra orsaker.

Ett uthålligt samhälle har genom historien varit ett sådant där det funnits möjlighet till småskaliga omflyttningar, där jordbruket varit diversifierat och där god markvård tillämpats, samt där man har haft kontroll över handeln.

Intergovernmental Panel on Climate Change slår fast följande i sin rapport:

Nya studier bekräftar att Afrika är en av de mest sårbara kontinenterna för klimatförändringar på grund av multipla stressfaktorer och liten anpassningsförmåga. Det sker en viss anpassning till dagens klimatvariationer, men den kan visa sig otillräcklig inför framtidens klimatförändringar.

(Källa: *Working Group II, sid. 8*)

Jag delar oron men konstaterar också att stora delar av Afrika väntas få ett fuktigare klimat framöver. Det skulle kunna bli positivt för kontinenten.

Personligen tror jag att det är de globala orättvisorna i kombination med en snabbt växande världsbefolkning som är det allvarliga hotet mot Afrikas framtid och mot en

- ▶ globalt hållbar utveckling. Det kan leda till att ekosystemen och deras återhämtningsförmåga råkar i allvarlig obalans, vilket i sin tur skapar social och politisk oro.

Hotade samhällen i tider av klimatförändringar är sådana som inte har kontroll över handel eller sina egna naturresurser – vilket som bekant gäller många länder i dagens Afrika. De har inga egna verktyg för att anpassa sig till nya klimatvillkor eller för att påverka utvecklingen.

Det är alltså den samlade problematiken kring världens samhällssystem och ekosystem och deras anpassnings- och återhämtningsförmåga som är den stora politiska utmaningen. Forskarnas uppdrag är att förse beslutsfattare med sunda vetenskapliga råd utifrån en bred multidisciplinär bas. Detta är en av förutsättningarna för en uthållig samhällsutveckling.

*Morgon i dagens bycentrum i Engaruka.
Massajkvinnorna är på väg till marknaden.*

Karin Holmgren är professor i naturgeografi vid institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.

LITTERATUR- OCH WEBBTIPS

Gasse, Françoise (2000), Hydrological changes in the African tropics since the Last Glacial Maximum. *Quaternary Science Reviews*, 19, 191–211.

Holmgren, Karin och Helena Öberg (2006), Climate Change in Southern and East Africa during the Past Millennium and its Implications for Societal Development. *Environment, Development and Sustainability*, 8, 185–195.

Westerberg, Lars-Ove m.fl. (2007), The development of the Engaruka irrigation system, Northern Tanzania. Physical and societal factors. Ingår i: Ryner, M.: *Past environmental and climate changes in northern Tanzania*. Stockholm: Stockholms universitet, institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi.

Intergovernmental Panel on Climate Change
www.ipcc.com

Naturvårdsverket, www.naturvardsverket.se
(innehåller svenska översättningar av samtliga delrapporter i IPCC:s senaste utvärdering av forskningen på klimatområdet)

FOTO: VISA LAJUMA

Borrning efter naturgas i Nigeria, där kinesiska underleverantörer samarbetar med nigerianer och det franska företaget Total. Kinesiska företag vinner många anbudstävlingar; deras priser ligger oftast betydligt lägre än de västerländska konkurrenternas.

Kapplöpningen om Afrika

Henning Melber

På senare år tycks Afrika ha erövrat en mer framträdande plats på den internationella agendan. G8-länderna bjuder in afrikanska ledare till sina årliga toppmöten och Kina, Ryssland och Brasilien vill ha närmare relationer med dem. I november 2006 deltog drygt fyrtio afrikanska statschefer i ett kinesiskt-afrikanskt toppmöte i Beijing. Europas forna "bakgård" har blivit en eftersökt arena.

De afrikanska ekonomierna växer för närvarande med nära fem procent per år. Det är en god indikation på kontinentens växande betydelse som exportör av råvaror. Men kommer detta medborgarna till godo?

Att Afrikas mänskliga resurser och naturresurser utsätts för utplundring från omvärlden, är knappast någon nyhet. Sett med afrikanska ögon startade denna "globalise-

ring", sent räknat, med den förödande slavhandeln. Den följdes av brutal exploatering via kolonialism och imperialism i olika former och modifierades något med Afrikas avkolonialisering efter 1945.

Men "förändringens vindar" har skapat självständiga afrikanska stater som fortfarande dras med ett strukturellt arv – de är beroende av externa krafter. De som dragit

- nytta av kontinentens begränsade socioekonomiska utveckling finns utanför Afrika, och de samarbetar med små lokala eliter, ofta av parasiterande slag, som utnyttjar sin politiska kontroll över den egna nationens rikedomar för egen vinning.

Samarbetet ger dessa lokala eliter chansen att skamlöst ta för sig av den lilla kakbit som afrikanska länder lyckas behålla vid dessa bedrägliga transaktioner. Olja, uran, diamanter, guld och andra strategiska mineraler och metaller är hett eftertraktade av i-länderna. Timmer från de snabbt minskande skogarna och fisk från Afrikas rika men snart tömda kustvatten är andra intressanta produkter.

I DETTA PERSPEKTIV framstår en del nya kritiska skildringar av Kinas intressen i afrikanska länder, och dess samarbete med lokala enväldiga eliter och despoter, som präglade av ett visst hyckleri – eller minnesförlust. Kinas agerande har vissa likheter

med samma kapitalistiska rovdrift som sedan länge hållit folkmajoriteten i Afrika i en förnedrande beroendeställning. Men måhända är kritikerna mer angelägna att vårda västerländska intressen än att stödja de afrikanska folken.

Detta gör inte Kinas ibland motbjudande, imperialistiska expansion ett dugg mer tilltalande. Men jag ifrågasätter trovärdigheten hos kritiker som inte angriper andra former av imperialism med samma glöd – eftersom de är i hög grad medskyldiga till dagens misär i merparten av Afrika.

Korruption och andra skumraskaffärer har länge varit vardagsmat. Två av de mest korrupta ledarna, Mobutu Sese Seko (Kongo-Kinshasa) och general Sani Abacha (Nigeria), lyckades på sin tid överföra mer pengar till sina privata bankkonton utomlands än vad som motsvarade respektive lands samlade statsskuld. Listan kan göras oändligt lång över stöldbena ledare som utnyttjat det egna landet som sin privata egendom. Robert Mugabes regim i Zimbabwe är ett aktuellt exempel.

Ända sedan den belgiske kung Leopolds dagar (han ägde landet som sin privata egendom fram till 1908) har Kongo varit ett slagfält där lokala och internationella plundrare systematiskt roffat åt sig på det kongolesiska folkets bekostnad. Denna nästan konstanta tragedi skördar varje dag hundratals, om inte tusentals, oskyldiga liv. Män, kvinnor och barn tvingas till ständiga umbäranden, och många barn arbetar i gruvor under omänskliga förhållanden. För dem är det inte mycket, om ens något, som förändrats till det bättre efter slavhandelns epok.

Sovjetunionens sammanbrott blev inledningen på en ny världsordning, med långtgående konsekvenser även för Afrika. Under kalla krigets dagar hade afrikanska regeringar haft ett begränsat utrymme för opportunistiskt köpplående, och därmed även en marginal att positionera sig strategiskt. Omtanken om Afrikas folk stod förmodligen inte högst på dagordningen. Alltför ofta uppmuntrade och beskyddade stormakterna diktatorer och små lokala eliter som främst

Den formella politiska kolonialiseringen skedde i snabb takt främst under några årtionden före och efter sekelskiftet 1900. Det finns dock två afrikanska länder som aldrig varit koloniserade: Liberia och Etiopien.

KARTAN HÄMTAD FRÅN JEAN SELLIER, ATLAS DES PEUPLES D'AFRIQUE, 2003.

ville berika sig själva. Många belysande exempel kan radas upp, från A (som i Angola) till Z (Zaire). Kalla krigets tudelade värld var inte någon lämplig grogrund för utveckling "underifrån". Den gav parasiterande ombud chansen att uppträda som USA:s eller Sovjetunionens partner – med egna vinster som belöning.

Under 1990-talet befästes USA:s globala dominans. En övergripande "fredsstrategi" (som bland annat innehöll rysk reträtt från Afghanistan och Kubas tillbakadragande från Angola) säkrade Namibias slutgiltiga avkolonialisering 1990 och beredde i Sydafrika väg för apartheids fall och demokratiska val 1994.

INTERNATIONELLA FINANSORGAN som Världsbanken och Internationella valutafonden steg nu fram som ledande ekonomiska paradigmskapare. Världshandelsorganisationen WTO etablerades, med uppgift att administrera och övervaka internationella avtal om världshandeln och handelspolitiken. Det är G8-länderna som haft mest inflytande vid dessa regleringsprocesser, som fått så långtgående konsekvenser för såväl de "klassiska" handelsrelationerna som andra utbytesformer. Reglerna för "global styrning" har därmed, åtminstone hittills, fått en ganska ensidig prägel.

I början av 2000-talet skapades en påtaglig inomafrikansk dynamik som blev ett komplement till de nämnda globala trenderna. Demokratiskt valda regeringar i Sydafrika respektive Nigeria, de ekonomiska motorerna i Afrika söder om Sahara, suddade ut ländernas pariastämpel. Sydafrika och Nigeria blev internt och internationellt accepterade och lyckades nu spela en ledande roll på globala politiska arenor. Thabo Mbeki och Olusegun Obasanjo steg fram som talesmän för Afrika och andra utvecklingsländer i umgänget med västländerna.

Efter att först ha förhandlat om regler för skuldavskrivning, fortsatte Mbeki och Obasanjo att söka nya former för samverkan i anslutning till de socioekonomiska premisser som WTO slagit fast. De blev

arkitekterna för det som 2001 slutligen döptes till Det nya partnerskapet för Afrikas utveckling (NEPAD). Målet var att skapa en ny ram för kontinentens utvecklingsstrategi byggd på samarbete med Västeuropa och Nordamerika.

Med viss fördröjning och förmodligen efter intensiva politiska förhandlingar bakom kulisserna uppgraderades planritningen för NEPAD och fastslogs som officiellt ekonomiskt program och officiell institution för Afrikanska unionen. Även unionen var en uppgradering, från den tidigare Organisationen för afrikansk enhet (1963–2002). Afrikanska unionen slog in på en ny kurs i frågor som dittills gällt som strategiska grundbultar. Framför allt distanserade man sig från en tidigare nästan helig princip: att aldrig intervensera i medlemsstaternas inre angelägenheter.

Mbeki och Obasanjo gav det lugnande beskedet att i-länderna fanns med på tåget och var villiga att stödja NEPAD. De var fyllda med självförtroende och tillit, och hade allt sedan G8-toppmötet 2001 mött ett starkt stöd från dessa länder. NEPAD godkändes i Afrika, och en resolution i FN:s generalförsamling fastslog det som officiellt ekonomiskt program för Afrika.

På ytan ser NEPAD ut som en framgångs saga, men priset blev att känsliga policyfrågor trycktes undan i viss mån eller blev urvattnade. Principen om god internationell styrning, i samklang med den nya världsordningen, och delvis påtvingad av kapitalistiska västerländska intressen, var emellertid inte bara tomma ord. Den innebar verkligen ett betydelsefullt steg bort från gångna tiders afrikanska despoter och oligarkier som styrt enväldigt.

AFRIKANSKA UNIONENS konstitution och NEPAD antogs samtidigt på ett stormöte i Durban, Sydafrika, 2002. Den nya principen om kollektivt ansvar legitimerar gemensamma ingripanden för särskilda ändamål. Interventionerna i Darfur, Kongo-Kinshasa, Elfenbenskusten, Liberia och Togo visar, med olika grader av framgång, att vissa resultat

- verkligen har nåtts. Samtliga interventioner har syftat till att dämpa konflikter eller stärka det rådande politiska systemets legitimitet.

African Peer Review Mechanism (APRM) var tänkt som en utvidgning av detta nya kollektiva ansvarstagande och en grundpelare till stöd för god styrning. APRM presenterades som ett instrument för att säkerställa mänskliga rättigheter och demokrati. Men med tiden har den mer och mer börjat likna en tandlös tiger. Den förmodligen största besvikelsen är att NEPAD inte lyckats åstadkomma en gemensam strategi i fallet Zimbabwe. Sydafrikas president har föredragit sin så kallade tysta diplomati framför att intervensera politiskt på ett meningsfullt sätt.

Men NEPAD-planens krav på demokrati, mänskliga rättigheter och respekt för grundlagsenliga principer som nödvändiga förutsättningar för hållbar socioekonomisk utveckling har förmodligen bidragit till ett nytt positivt fenomen: afrikanska statsöverhuvuden som mer eller mindre frivilligt och fredligt börjat lämna sina poster. Ingen regel utan undantag dock – Museveni

(Uganda) och Obasanjo (Nigeria), den senare med mindre framgång, är några färskare exempel på sådana som försökt förlänga sin ämbetsperiod utöver den lagstadgade tidsgränsen.

UNDER BILL CLINTONS regim gjorde USA systematiska nya satsningar för att komma in på afrikanska marknader och få tillgång till länders lokala resurser. Detta kom att kodifieras i frihandelsavtalet *African Growth and Opportunity Act (AGOA)*. Avtalet ger närmare fyrtio afrikanska länder lägre importtullar, och alltså vissa fördelar jämfört med andra konkurrenter, på USA-marknaden.

Därmed visade USA tydligt de afrikanska marknadernas stora betydelse för den egna utrikeshandeln. Afrika har faktiskt större tyngd än Östeuropa i USA:s handelsbalans. Men mönstren från forna tiders ojämlika handelsutbyte upprepas – med undantag för några smärre nischer, främst kläder och andra textilier samt ett fåtal jordbruksvaror, som tillsammans svarar för mindre än tio procent av Afrikas export till USA.

Zimbabwe är egentligen ett rikt land med bördig jordbruksmark och stora råvaruresurser – men landet plågas för närvarande av förlamande hög arbetslöshet, galopperande inflation, politiskt förtryck och annat. Här en tobaksauktion utanför Harare.

FOTO: BOJAN BRECELJ/CORBIS-SCANPIX

För USA innebär handeln inom ramen för AGOA-avtalet främst att man exporterar egna högteknologiska varor och maskiner och importerar olja, strategiskt viktiga mineraler och andra naturresurser som amerikansk industri efterfrågar. Nära 20 procent av USA:s råoljeimport kommer från Gabon, Angola, Nigeria och andra afrikanska länder. Prognoser visar att importen av afrikansk olja inom några år kommer att fylla minst 30 procent av USA:s årsbehov.

GANSKA SNART efter att AGOA-avtalet under tecknats inledde handelsavdelningen vid EU:s högkvarter i Bryssel förhandlingar för att omstrukturera sina förbindelser med de 77 så kallade AVS-länderna (Afrika, Västindien och Stillahavsområdet). Detta skulle ske via EPA-avtal, avtal om ekonomiskt partnerskap, och EU:s syfte är att med start 2008 skapa nya handelsvillkor på subregional grundval.

EU vill i nästa fas harmonisera partnerskapsavtalet med WTO:s regelsystem. Men på senare tid har EPA-förhandlingarna gått i stå. Många AVS-länder är rädda att förlora sin ställning som gynnad handelspartner. De anser att Bryssel försöker införa en handelsordning som ensidigt gynnar EU och som innebär att AVS-länderna förlorar rätten att förhandla självständigt. Den stora bromsklossen är EU:s krav på att rita om kartan över regionindelningen i Afrika.

Varken AGOA-avtalet eller EPA-förhandlingarna tycks återspegla någon genuin amerikansk och europeisk önskan om mer rättvis handel som ger afrikanska länder reella fördelar. Snarare handlar det om att säkra tillgången till intressanta marknader, och främst exploateringen av viktiga naturresurser, i USA:s och EU:s egna intressen.

KINA HAR STARTAT en offensiv som ökar konkurrensen och riskerna för konflikt. Man expanderar aggressivt på afrikanska marknader och vill försäkra sig om resurser som behövs för att påskynda sin egen snabba industrialisering. Kinas växande ekonomi innebär att efterfrågan på koppar

och andra basmetaller accelererar. De tidigare låga världsmarknadspriserna har klättrat snabbt uppåt, till glädje för de mineral- och metallrika ländernas handelsstatistik. Men samtidigt har dessa länder även utsatts för nya långtansfulla blickar. Kina har bland annat ambitionen att säkra mer direkt kontroll över oljeproduktionen i Sudan, Nigeria, Angola och andra länder.

Inom en snar framtid kommer Indien, Brasilien, Ryssland, och förmodligen även andra aktörer som Malaysia och Mexiko, att göra jakten på begränsade marknader och resurser ännu intensivare.

När de så kallade BRIC-länderna (Brasilien, Ryssland, Indien och Kina) och andra nya aktörer dyker upp på arenan, skärps förmodligen konkurrensen om att skapa fördelaktiga relationer med afrikanska länder. Det behöver inte vara en nackdel för Afrikas folk. Men det ställer krav på de ytterst små eliter som drar nytta av dagens ojämlika strukturer. Lusten att berika sig själv måste tyglas, och regeringarna måste försöka skapa investerings- och utbytesmönster som i första hand är till nytta för folkmajoriteten.

Henning Melber är vd för Dag Hammarskölds Minnefond i Uppsala. Han har tidigare bland annat varit forskningschef vid Nordiska Afrikainstitutet samt förståndare för Namibian Economic Policy Research Unit i Windhoek, Namibia.

Översättning från engelska: Leif Åberg.

LITTERATURTIPS

Fombad, Charles Manga and Zein Kebonang (2006), *AU, NEPAD and the APRM. Democratisation Efforts Explored*. Uppsala: The Nordic Africa Institute. (Current African Issues, 32) (finns på www.nai.uu.se)

Manji, Firoze and Stephen Marks, eds (2007), *African Perspectives on China in Africa*. Nairobi & Oxford: Fahamu.

Melber, Henning, ed. (2005), *Trade, Development, Cooperation. What Future for Africa?* Uppsala: The Nordic Africa Institute. (Current African Issues, 29) (finns på www.nai.uu.se)

Melber, Henning, ed. (2007), *China in Africa*. Uppsala: The Nordic Africa Institute. (Current African Issues, 34) (finns på www.nai.uu.se)

Taylor, Ian (2005), *NEPAD. Towards Africa's Development or Another False Start?* Boulder, Col. & London: Lynne Rienner.

Det ljusnar för Afrika

Om framtidens jordbrukarfamiljer i Afrika får färre barn, kommer en större del av hushållens skördar att säljas i utbyte mot andra varor från städerna.

Vad kan få dem och andra familjer att kanske välja två eller tre barn i stället för fem eller sex? En trend är att fler och fler afrikanska föräldrar bestämmer sig för att skicka sina barn, och inte minst sina flickor, till skolan. Och erfarenheten säger att välutbildade unga kvinnor föder färre barn.

Crizalda Wamusseiz bor i byn Chongoen i södra Mozambique. Hon och hennes man har ett litet familj jordbruk och odlar främst maniok men även bönor, majs och cashewnötter. Det mesta är för egen försörjning, men de har svårt att klara sig på enbart jordbruket och bränner därför också träkol som de säljer på marknaden.

| våras publicerade FN en prognos för befolkningsutvecklingen i världen. Den innehåller flera positiva nyheter för Afrika. Andelen hivsmittade i flera länder är lägre än man tidigare trott, visar det sig. Dessutom fungerar distributionen av aidsmediciner allt bättre, och därför beräknas dödligheten i sjukdomen bli betydligt lägre än väntat. FN räknar också med insatser mot smittspridning som kan minska andelen smittade de närmaste tio åren.

En dramatisk revidering gäller Botswana. Så sent som 2005 räknade FN med att medellivslängden i Botswana på grund av aids/hiv sjunkit från 65 år i slutet av 1980-talet till 37 år i början på 2000-talet. Nu har den senare siffran reviderats till 47 år, och 2010 beräk-

FOTO: ANNA NEANDER.

nas den vara 51 år. Detta innebär fortfarande att medellivslängden sjunkit kraftigt, men det är inte den bottenlösa katastrof man tidigare såg framför sig.

Aidsepidemin tycks också bli lindrigare i Öst-, Väst- och Centralafrika än i södra Afrika. Det är bara i södra Afrika som andelen hivsmittade bland vuxna ligger över 15 procent. I mer än hälften av länderna söder om Sahara är det mindre än 4 procent som smittas.

Epidemin är fortfarande ett av Afrikas största hälsoproblem, men siffrorna visar att sjukdomen kan kontrolleras. Med fortsatt ambitiösa satsningar för att hindra smittspridning och med en väl fungerande distribution av aidsmedicin finns stora möjligheter att begränsa skadeverkningarna.

En annan god nyhet är att FN:s demografer nu hoppas på sjunkande barnadödlighet i Afrika. Fram till 1980-talet sjönk barnadödligheten i snabb takt. Sedan bröts denna trend i många länder, bland annat på grund av den ekonomiska kris som drabbade stora delar av kontinenten. Skuldsättningen växte och flera länder tvingades till stora nedskärningar i de offentliga utgifterna. Skolan var en sektor som drabbades, hälsovården var en annan, och som så ofta drabbades de allra svagaste hårdast.

DEN NYA FN-PROGNOSEN förutspår att framstegen nu ska gå snabbare. Ett positivt exempel är Tanzania. För två år sedan räknade FN med att spädbarnsdödligheten (under första levnadsåret) skulle ligga kvar på över hundra döda av tusen födda. Årets siffror pekar på 30 procent lägre spädbarnsdödlighet än så. En trolig orsak är det ambitiösa folkhälsoprogram som FN lanserat under senare år. Generellt räknar FN med att barnadödligheten ska minska dubbelt så snabbt de närmaste åren jämfört med perioden kring millennieskiftet.

Kombinationen minskad spädbarnsdödlighet och färre döda i aids gör att FN nu räknar med högre medellivslängd än tidigare. I stora delar av Afrika sjönk faktiskt medellivslängden från 1980-talet fram till början

- ▶ av 2000-talet. Att denna negativa trend nu är bruten, förbättrar radikalt möjligheterna till ekonomisk utveckling.

En annan stor förändring gäller skolgången. Här närmar sig de flesta afrikanska länder i dag nivån att mer än 70 procent av barnen går i låg- och mellanstadiet. Endast i en handfull länder är det mindre än hälften som går i skolan.

Inte minst har Tanzania och Etiopien gjort stora framsteg. I Etiopien var det så sent som 1999 bara ett barn av tre som gick i skolan. Sex år senare var det nästan två barn av tre. Och i Tanzania har andelen barn i skolan ökat från 48 till 90 procent under samma tid. I Tanzania och Etiopien har utvecklingen varit särskilt snabb, men även andra länder gör stora framsteg.

Ökad skolgång och lägre barnadödlighet är två viktiga faktorer för länders ekonomiska utveckling, eftersom de bereder väg för lägre födelsetal. Ett av de senaste årens viktigaste forskningsresultat när det gäller ekonomisk tillväxt är nämligen att åldersstrukturen har

en central roll. I länder med många barn per person i arbetsför ålder är det svårt att skapa snabbt ökande medelinkomster för människor. Samtidigt finns stor risk att drabbas av fattigdom och barnarbetet är utbrett.

När barnafödandet sjunker ändras bilden. Antalet barn per vuxen i arbetsför ålder minskar, utrymme skapas för ett ökat sparande och ökad ekonomisk tillväxt. Högre inkomster och procentuellt fler arbetsföra gör att risken för fattigdom minskar, samtidigt som behovet av barnarbete dämpas. De senaste tjugo–tjugofem åren har vi sett många exempel på detta runt om i världen – i Ostasien, Indien och Sydamerika – men ännu inte i Afrika söder om Sahara i så stor utsträckning.

Flera afrikanska länder var under 1980- och 1990-talet på väg mot låga födelsetal, men utvecklingen bromsades upp i samband med att trenden mot lägre barnadödlighet bröts. I dag finns möjligheter att förbättra barnhälsan och utbildningssystemen så mycket att födelsetalen kan börja sjunka

Från huvudstaden Antananarivo på Madagaskar. Ungefär 70 procent av landets befolkning lever på mindre än en dollar per dag, enligt Världsbanken.

FOTO: JANI GREUNE/LOOK-BL

igen. Lägre födelsetal kan förbättra förutsättningarna för ekonomisk tillväxt i Afrika radikalt, visar all tidigare erfarenhet.

Ghana är ett intressant exempel. Då och då brukar utvecklingen i Ghana de senaste fyrtio åren jämföras med Sydkorea. I slutet av 1950-talet låg de båda ländernas BNP per capita på ungefär samma nivå – i alla fall om BNP anges i USA-dollar. Om man tar hänsyn till köpkraft låg den reala per capitainkomsten i Sydkorea betydligt högre, säger vissa beräkningar. I dag har Sydkorea mer än tio gånger så hög BNP per capita som Ghana.

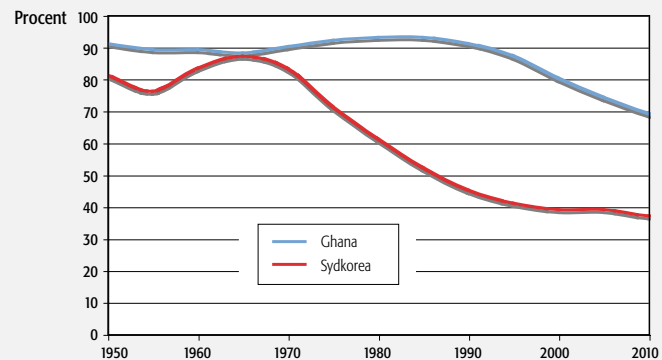
VAD LIGGER BAKOM? En del ekonomer skulle peka på att Sydkorea fört en mer framgångsrik ekonomisk politik. Men detta är i mycket en felaktig förklaring. Är det per definition så att ett land som lyckas bra har fört en bra politik? Och om det inte hade gått bra för Sydkorea? Då skulle dessa ekonomer antagligen ha skyltat på den starka statliga inblandningen i näringslivet och den starka företagskoncentrationen.

En viktig skillnad i början av 1960-talet var emellertid ländernas demografi. Medellivslängden i Sydkorea var nästan tio år högre (55 år jämfört med 46 år i Ghana), och barnadödligheten lite drygt hälften så hög (70 jämfört med 124 per tusen födda). Detta bidrog till att fertiliteten sjönk snabbt i Sydkorea (från 6,3 till 2,2 barn per kvinna i slutet av 1950-talet till 1980-talets början), medan den i Ghana låg kvar på en hög nivå (6,7 respektive 6,1). Sydkorea kunde därför ta del av vad Harvardekonomen David Bloom kallat den demografiska gåvan, som faller ut när sjunkande födelsetal leder till att andelen arbetsföra ökar dramatiskt.

Detta visas i figuren med hjälp av beroendekvoten: andelen barn (0–14 år) och gamla (65+) i relation till befolkningen i arbetsför ålder (15–64 år). I Sydkorea faller beroendekvoten snabbt från mitten av 1960-talet, i Ghana stiger den snarast. I land efter land leder en minskande beroendekvot till snabb ekonomisk tillväxt, har det visat sig.

Höga beroendekvoter i spåren av fortsatt hög fertilitet är ett problem som Ghana de-

Beroendekvot i Ghana och Sydkorea

Ghanas och Sydkoreas procentuella andelar barn (0–14 år) och äldre människor (65+) jämfört med den arbetsföra befolkningen i åldrarna 15–64 år.

Källa: Department of Economic and Social Affairs, World Population Prospects: The 2006 Revision, 2007.

lar med de flesta länder söder om Sahara. Afrikas utveckling de närmaste decennierna kommer därför att bestämmas i hög grad av hur fertiliteten förändras. Om nedgången i fertilitet blir långsam och om hälsoläget inte förbättras ordentligt, är risken stor att kontinenten präglas av fattigdom och elände även i framtiden. Om Afrika i stället, som en följd av bättre hälsa och ökande utbildningsnivåer, får uppleva en relativt snabb övergång till låg fertilitet, leder detta sannolikt till ekonomisk utveckling, växande inkomster och mindre fattigdom. På samma sätt som redan skett i Sydkorea.

Att det finns ekonomisk potential visas av den snabba urbaniseringen efter andra världskriget. År 1950 bodde sammanlagt 20 miljoner människor i Afrikas städer. Vid samma tid fanns 276 miljoner stadsbor i Europa, 218 miljoner i Ost-, Sydost- och Sydasiens och 179 miljoner i Amerika. I dag bor 278 miljoner afrikaner i städer, fjorton gånger fler än 1950. Inflyttningen till städerna har lagt grunden för en modern ekonomisk utveckling, men om andelen barn även i framtiden blir lika hög som i dag blir det svårt att realisera potentialen för Afrika.

Även landsbygdens befolkning har ökat, från 156 miljoner 1950 till 476 miljoner

- människor 2005, och skapat bättre förutsättningar för ekonomin. I länder som redan industrialiserats har denna process alltid föregåtts av en kraftigt växande folkmängd på landsbygden. Befolkningstillväxt brukar stimulera en intensifiering av jordbruket, vilket även har skett i Afrika.

Läsaren kan själv följa denna process via internet. Om man med hjälp av programmet *Google Earth* zoomar in över Afrika, syns många ställen där någon tycks ha klistrat långa tejpbitar på en karta. Bilderna är tagna av satelliten "Quickbird" som har en upplösning i nivå med vad dagens militära satelliter ger. Zoomar man tillräckligt nära in på en sådan tejpbit, kommer man till slut så nära marknivå att det går att urskilja enskilda träd och hus, och nästan enstaka djur.

Det bilden visar är ett landskap som nästan fullständigt tagits i anspråk för jordbruk. Kanske inte lika intensivt som i tätbefolkade delar av Kina och Indien, men väl i klass med de intensitetsnivåer som det europeiska jordbruket kännetecknades av när det stod på topp. Tack vare denna ökade intensitet har det afrikanska jordbruket i princip lyckats

öka produktionen i proportion till den totala befolkningsökningen. Stora delar av denna ökade produktion konsumeras i dag av det egna hushållet, inte minst när barnskaran är stor.

Men om framtidens jordbrukarfamiljer har färre barn, kommer en större del av hushållens skördar att säljas i utbyte mot andra varor, producerade i städerna. Befolkningstillväxten på landsbygden har alltså skapat en latent efterfrågan på stadens varor som i sinom tid kan bilda basen för växande inhemsk efterfrågan – och därmed även för växande urbana näringar.

VILKEN KRAFT är det som kan sätta stenen i rullning? Vad kan få afrikanska familjer att senarelägga sin familjebildning och kanske välja två eller tre barn i stället för fem eller sex? Projektet *Demographic and health surveys* har i drygt tjugo år undersökt bland annat detta. På grundval av flera hundratusen enkätsvar insamlade i dagens och gårdagens utvecklingsländer går det att ge ett relativt entydigt svar. Färre antal barn är något som i första hand kvinnor med skolutbildning

Skolutbildning för framför allt flickor är en nyckelfaktor för lägre barnafödande i framtiden – och för att generera resurser till ett bättre liv. En skola i norra Tanzania.

FOTO: RADHIKA CHALASANI/CORBIS-SCANPIX

skaffar sig. Färre barn skaffar sig också kvinnor som känner sig säkra på att barnen ska överleva småbarnsåren. Och de som känner denna säkerhet är i många fall just kvinnor som har god skolutbildning.

Det som sätter stenen i rullning är med andra ord föräldrar som bestämmer sig för att skicka sina barn, och inte minst sina flickor, till skolan. Vi vet fortfarande inte så mycket om vad som får föräldrar att fatta detta beslut. En god gissning är att det finns två betydelsefulla faktorer.

För det första, att föräldrarna tror att de egna barnen kommer att få det svårare än de själva att etablera sig ordentligt som jordbrukare – kanske därför att det är svårt att få tag på mark till nya jordbruk och att man själv inte kan ge alla barn den mark de behöver.

För det andra, att det vuxit fram en urban arbetsmarknad där skolutbildning är ett krav för den som vill nå framgång. Mycket talar för att man på många håll i Afrika i dag närmar sig denna situation, vilket bekräftas av att fler och fler barn går i skolan. Detta leder inte snabbt till lägre fertilitet. Men i takt med att de mer välutbildade barnen kommer in i fertil ålder, är det troligt att mönstren för familjebildning ändras.

Vilken roll kan då biståndspolitiken spela? I Sverige är det många som ifrågasätter att biståndet har någon vettig funktion. Min egen uppfattning är att biståndet är viktigt. Länder med många barn har svårt att få fram de resurser som krävs för att försörja den egna befolkningen. Bistånd kan därför ses som ett slags barnbidrag.

Samtidigt bör viktiga delar av biståndet inriktas på hälsa och utbildning, de sektorer som kanske har störst betydelse för ekonomisk utveckling. Ibland är det även befogat att ge sådant bistånd till länder vars regimer bryter mot mänskliga rättigheter och inte är demokratiska. Utan investeringar i hälsa och kunskap går det inte att bygga upp ett väl fungerande demokratiskt samhälle, är argumentet.

Utän tvekan kan bistånd som inriktas på rätt saker vara värdefullt. I Sydkorea och

Taiwan hade USA:s ekonomiska stöd stor betydelse för att bygga upp hälso- och utbildningssektorn.

Däremot är det orimligt att man med bistånd kan åstadkomma snabbare ekonomisk utveckling inom fem eller tio år. Det tar årtionden innan bättre barnhälsa ger utslag i form av en mer produktiv arbetsstyrka. Och tio år innan fler och bättre skolor bidrar till höjd utbildningsnivå hos de vuxna.

Det som möjligen ger snabbare effekt är satsningar på lägre barnadödlighet, det kan redan inom fyra eller fem år bidra till minskad fertilitet.

Bo Malmberg är professor i kulturgeografi vid Stockholms universitet och forskningsledare vid Institutet för Framtidsstudier.

Högeffektiva bromsmediciner ges till hivpositiva barn på ett barnhem i Kenya. De hivpositiva utgör faktiskt inte mer än tre procent av totalbefolkningen i Afrika söder om Sahara.

LITTERATURTIPS

Bloom, D. E., D. Canning, et al. (2003), The demographic dividend: a new perspective on the economic consequences of population change. www.rand.org

Department of Economic and Social Affairs, P. D. (2007), *World Population Prospects: The 2006 Revision, Highlights*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. www.un.org/esa/population/unpop.htm

Malmberg, Bo (2007), Demography and the development potential of Sub-Saharan Africa. www.sweden.gov.se

Det gamla havet och de föränderliga öarna

Om afrikabilden i Sverige

Afrikabilden är som ett hav, där vinden och stormen går fram och förändrar ytan, men där lugnet snart återställs. Under de tjugofem år jag har studerat hur Afrika beskrivs i Sverige och i västvärlden, har grundmönstret av negativa stereotyper och fördomar inte ruckats i grunden. Det ter sig som samma vatten, samma hav.

En afrikabild med lyskraft – etiopiskan Tirunesh Dibaba som, 22 år gammal, redan vunnit tre VM-guld i långdistanslöpning.

FOTO: KAI PFAFFENBACH/REUTERS/SCANPIX

• Ändå skönjer man åtminstone början till förändringar. I dag bedrivs studier om hur medvetandet formas, till exempel inom ämnena postkolonial teori och kulturstudier (*cultural studies*) på universiteten. Även utanför universiteten växer insikten om att tankar och idéer inte bara är tidiga generationers gåvor, utan produkter av historiskt bestämda intressen. Och att de lever kvar även sedan kopplingen till intressen tunnats ut.

Den viktigaste inspiratören är Edward W. Said, och främst hans bok *Orientalism* från 1978 (på svenska 1997). Said skiljer i sin skarpa analys av Västerlandets syn på främst Mellanöstern på olika betydelser av "orientalism": den akademiska orientalismen vars doktriner och teser lever kvar; en mer allmän stereotyp uppdelning i Västerlandet och Orienten hos ett antal skribenter, skönlitterära författare och samhällstänkare; en historiskt och materiellt definierad orientalism med vilken Västerlandet styr Orienten politiskt, sociologiskt, militärt, ideologiskt, vetenskapligt och konstnärligt.

Said har influerat även diskussionen om synen på Afrika. I två omgångar (1987 respektive 2000) har jag själv undersökt den svenska högstadieskolans läroböckers bild av Afrika – närmare bestämt uttrycken för den hegemoniska syn som präglade bilderna av Afrika.

Skolböckerna är kanske de enda texter där man kan studera hur eliten i samhället vid en given tidpunkt vill att samhällsmedlemmarna ska tänka om Afrika (och en rad andra saker).

I den här artikeln vill jag ge exempel även från andra fält

än skolböckerna. En läsning av sensommarens *Dagens Nyheter* är givande. Mer om detta längre fram.

I boken *Afrika i skolböckerna* (1987) skilde jag på sex typer av fördomar som är rester från den koloniala ideologin:

- Biologisk rasism, en förment vetenskaplig indelning på biologisk grund av mänskligheten i "högre" och "lägre" raser.
- Afrikas folk hör till "stammar" som oundvikligen råkar i luven på varandra.
- Afrikas historia består enbart av vad européer gjort.
- Europa som utvecklare som bringar civilisation och modernitet.
- Afrika som exotisk kontinent där djuren fångslar "oss" mer än människor.
- Föreställningen om en utvecklingsstege där Afrika står lågt.

Som "nya fördomar" räknade jag tre förhållningssätt som bidrog till en nedlåtande attityd, och som hör samman med ett fortsatt beroende av väst efter att de afrikanska länderna blivit självständiga: u-hjälp som det hjälplösa Afrikas frälsning; en medlidandeskapande framställning med få möjligheter för identifikation; en framställning som bygger på känslor av skuld snarare än solidaritet.

Ätta av de nio fördomarna fanns i högstadiets skolböcker. Ibland genomsyrade de materialet, i andra fall skytmade de fram som undertexter. Det fanns också mer sällsynta uttryckliga avståndstaganden från fördomarna.

En fördom saknades, den rasbiologiska doktrinen. Den är bannlyst från skolböckerna,

liksom från den offentliga debatten. Men utanför det offentliga samtalet gör den ofta comeback som en unken ursäkt för främlingshat.

Havet av fördomar finns således kvar. Efter nästan tjugo år mellan min första och andra undersökning av skolböckerna var min lista fortfarande aktuell. Allt annat vore förvånande. Som Said påpekar har de falska bilderna att göra med makt. Det ojämna maktförhållandet mellan väst och Afrika är det samma som förr.

Men det finns öar i havet. Med landhöjningen växer öarna. I min metafor representerar öarna individer och grupper av individer som formar sina egna afrikabilder, ofta med nyfikenhet och respekt.

I *Dagens Nyheter* 15 juli 2007 berättar Per Wästberg inför utgivningen av memoarboken *Vägarna till Afrika* om hur han "alltid hade varit på väg, men inte till det Afrika jag mötte" och hur han ville fara dit inte för att se något särskilt, "utan för att bli något särskilt och annorlunda".

Där blottas två stora strömningar i den svenska afrikabilden: den individualistiske romantikern som ville resa till Afrika, mötet med rasismens södra Afrika som väckte världssamvetet. Per Wästberg blev antirasistisk förkämpe och den viktigaste introduktören av modern afrikansk litteratur till Sverige. Inte minst tack vare honom finns en hel del afrikansk skönlitteratur översatt till svenska.

Afrikanska författare blir sällan bästsäljare, men flera röster tillgängliga på svenska, till exempel Yvonne Vera

(Ordfront), Nuruddin Farah (Bonnier), J.M. Coetzee (Brombergs), Pepetela (Tranan), Calixte Beyala (Leopard) och Mia Couto (Ordfront).

Dessutom gör tidskriften *Karavan* storverk genom att introducera litteratur, författare och diskussion utanför Europa och Nordamerika. När afrikaners röster blir hörda blir bilderna genast mer komplicerade och intressanta.

Inom konstvärlden börjar äntligen begreppet "afrikansk konst" inrymma något mer än traditionella masker och smide från olika folk. Utställningen "Africa Remix" på Moderna museet i Stockholm i vintras visade en bredd, humor och vitalitet hos samtida afrikanska konstnärer som förhoppningsvis inspirerar till specialutställningar i framtiden.

Det här är trots allt ganska små öar. Det mesta som sägs och skrivs om Afrika handlar om problem.

I min kritik av afrikabilden har jag ofta fått frågan: "Men är det inte eländigt i Afrika?" Frågan tarvar ett svar. Visst, det finns problem och en del har förvärrats: antalet konflikter fördubblades under 1990-talet, endast 51 procent av barnen i skolålder går i skola, läskunnigheten har på flera håll gått ned, arbetslösheten upp, de sociala och ekonomiska klyftorna har ökat, aidsepiden har skapat tragedier och sänkt levnadsåldern.

Elände är den gängse afrikabilden, men det gör den inte fördomsfull i sig. Det är i föreställningen om problemens orsaker som fördomarna lurar. Om Afrika ses som "outvecklat" och "inkapabelt" – men först då – blir eländesbilden destruktiv

Det avgörande är hur kriserna beskrivs och förklaras, om utrymme ges för afrikanska röster ...

och en del av maktutövningens förtryckande mekanism. Eländsbilden är inte förkastlig om Afrika sätts i perspektiv – om det understryks att konflikter och maktberusade ledare inte finns enbart här – och om de historiska orsakerna till det ojämna maktförhållandet mellan väst och Afrika tillerkänns sin stora roll, från slavhandeln och framåt. Tyvärr är intresset för historisk bakgrund inte särskilt stort.

Skolan ger en tämligen bra, om än splittrad, bild av underutvecklingens historia och sambandet med Europas växande välmåga. Men jag har alltid undrat om detta ger en grundläggande syn på världens orättvisor som följer med hela livet, eller om det bara gör eleverna trötta på "u-länder" i allmänhet och Afrika i synnerhet.

Beroende på hur man ser på lösningen på Afrikas kris, kan denna syn antingen försvaga eller stärka respekten för afrikaner. Finns lösningen enbart i väst, hos oss? Ger vår afrikabild utrymme för den ökade demokratiseringen, stärkta civilsamhällen och den nya viljan till panafrikanskt samarbete?

Det finns en envis stereotyp om stereotyperna: att nyhetsmedia är den stora skurken som prånglar ut negativa bilder av Afrika genom att alltid skriva om krig, flyktingar, hunger, våld och annat elände. Nu är det nyhetsmedias sak att skriva om kriser och katastrofer. Det avgörande är hur kriserna beskrivs och förklaras, om utrymme ges för afrikanska röster och om massmedia ger också andra berättelser.

Journalisten Anna Koblanck har i etapper rapporterat om

inbördeskriget i Darfur och gjort det berömvärdt. Men mer hade jag velat höra om livet i flyktingarnas Tchad i hennes rapportering därifrån (*Dagens Nyheter* 16 och 31 juli samt 2 augusti). Här beskriver hon Darfur som enbart en utrikespolitisk konflikt.

Nyhetsförmedlingen är viktig, det är genom den vi får vår bild av världen bekräftad, och ibland ruckad. Tre stora händelser har förändrat vår afrikabild de senaste tjugo åren. Kommunismens fall gjorde slut på kapplöpningen mellan supermakterna och gjorde Afrika mindre intressant i världspolitik. En ytterligare marginalisering kom när USA satte kampen mot terrorister högst på den internationella dagordningen.

Men däremellan hade ett, säger ett, afrikanskt land gett en ström av goda nyheter: Sydafrika med dess fria val 1994 och med Nelson Mandela som president. Efterträdaren Thabo Mbeki ger inte samma skimmer, men Sydafrika är ändå ett land att nyfiket bekanta sig med. I *Dagens Nyheter* finner jag reseannonser och en helsidesannons för ett lådvin från Western Cape. Sydafrika är nästan som en fridlyst ö i fördomarnas hav.

För Edward Said är det den intellektuella eliten som upprätthåller orientalismen – och

som kan förändra den. Det finns hos honom en undertext av anklagelse mot västerlandets intellektuella för att de inte har tagit sitt ansvar.

Mina öar av annorlunda bilder hör snarast till masskulturen. De senaste åren har sett Afrikas kriser dyka upp på filmduken. "Blood Diamond" (2006) handlar om diamantsmuggling i inbördeskrigets Sierra Leone, Hupert Saupers "Darwins marindröm" (2004) beskriver globaliseringens förödande effekter på en liten tanzanisk stad vid Victoriasjön, "Hotel Rwanda" (2004) handlar om överlevande i folkmordets Rwanda och "The Constant Gardener" (2005), byggd på John Le Carrés roman med samma namn, har cyniska läkemedelsbolag som boven i dramat.

Mycket kan diskuteras, till exempel varför vita förblir huvudpersoner (Hollywood är det enkla svaret). Det positiva är att afrikanska dramaturger berättelser värda att berätta.

Ännu större öar utgörs av sporten, framför allt friidrottsstjärnorna och fotbollen, och musiken. Det som kallas världsmusik är till stor del musik från Afrika, främst Västafrika. En del menar att världsmusiken ger näring åt det falska begreppet "afrikansk musik" och bara handlar om kommersialism. Jag sällar mig hellre

till den senegalesiska musikartisten Coumba Gawlo. Det här är vår musik, säger hon. Vill andra lyssna på den, var så god. Genom sporten och musiken har framgångsrika afrikaner fått namn, det är inte illa.

En ö för sig består av den stora subkultur som samlas under begreppet "afrikansk dans". Här finns också primitivism, en ideologi, som mer handlar om upplevelsen av det industriella urbana samhällets omänsklighet än om ett positivt närmande till afrikanska eller andra kulturer.

Romantiseringen av den ädle vilden lever kvar. Må så vara. Visst kommer mycket strunt ur detta tänkande, bland annat föreställningen att bara det inbillat ursprungliga, den föreställt oförändrade kulturen i de afrikanska byarna, är äkta afrikansk. Jag tror ändå att detta positiva närmande till något som kommer från (eller tros komma från) Afrika kan bidra till att nedmontera det förakt och den nedlåtenhet som präglade afrikabilderna allt sedan slavhandelns tid.

Havets vågor skvalpar som de har gjort så länge vi kan minnas. Men landskapet håller på att förändras, öarna växer.

Mai Palmberg är statsvetare och forskare vid Nordiska Afrika-institutet.

LITTERATURTIPS

Palmberg, Mai (1987). *Afrika i skolböckerna – gamla fördomar och nya*. Stockholm: Sida/Framtid för Afrika.

Palmberg, Mai (2000). *Afrikabild för partnerskap. Afrika i de svenska skolböckerna*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.

Birgitta Hellmark Lindgren

Vart är Afrika på väg?

Afrikas framtid är inte alls så nattsvart som den lätt framstår i skenet av krig, svält, svaga stater, korrumperade och diktatoriska ledare och svag ekonomisk tillväxt. Det finns en hel del ljusglimtar. Vår syn på Afrika beror naturligtvis på vad som verkligen händer på kontinenten, men den är även en produkt av vad vi väljer att se och hur vi gör våra tolkningar. ➤

FOTO: GIDEON MENDEL/CORBIS-SCANPIX

Ungt par i Soweto, Johannesburg. Den svarta medelklassen i Sydafrika fanns i stort inte alls 1994. Tio år senare uppgick denna medelklass till cirka två miljoner människor, och för närvarande ökar den enligt OECD med 50 procent per år.

► **E**n tydlig trend i europeisk forskning om Afrika är att hellre identifiera aktörer än att hålla fast vid den mer traditionella ”afropessimismen”. I stället för att se människor som hjälplösa offer, riktar forskningen in sig på hur de anpassar sig och ibland till och med drar nytta av nya förhållanden.

Arbetare i den informella sektorn har exempelvis börjat organisera sig, medelklassen bygger allianser med kinesiska affärsmän, gatubarn kopplar upp sig mot internet, mobiltelefoner har dramatiskt förändrat möjligheterna att kommunicera på landsbygden och hivaktivister driver fram mer resurser för bromsmediciner. I många afrikanska samhällen är stora förändringar en del av vardagen. Till och med krigstillstånd kan upplevas som ”business as usual”.

Just nu arbetar Sveriges regering fram en ny strategi för Sveriges relationer med

Afrika, och forskare från Nordiska Afrika-institutet har fått i uppdrag att producera ett underlag för regeringen. Forskarnas material är också utgångspunkten för den här artikeln.

HUR FÅR DÅ MÄNNISKOR ihop sina liv i samhällen präglade av så dramatiska förändringar? Vad har de för förhoppningar och förväntningar och vilka handlingar leder detta fram till? Finns det andra vägar än de som tas upp i de klassiska ekonomiska modellerna baserade på Europas historia?

Att se människor som aktörer som vill skapa sig ett bättre liv behöver inte utesluta en medvetenhet om strukturella begränsningar. Det finns alltid gränser för hur mycket människor kan påverka och förändra sina liv, men de uppvisar också en påfallande uppfinningsrikedom och kreativitet i trängda situationer.

Ett viktigt redskap för att fånga förändringsprocesser i Afrika är att problematisera motsatser som landsbygd och stad, traditionellt och modernt. Människors liv i Afrika (liksom överallt annars) är en komplex blandning. En och samma person kanske rör sig flitigt mellan stad och land, upprätthåller traditioner i staden och tar med sig nyheter till hembyn. Ny teknik kan användas för att upprätthålla gamla traditioner men även för att skapa helt nya. Gammalt och nytt, urbant och ruralt återkommer i nya skepnader och oväntade kombinationer.

De senaste tio åren har informationstekniken drastiskt förändrat förutsättningarna för kommunikation. I stället för att skicka brev med personer på väg till hemtrakten, håller många afrikaner kontakt med familjen via mobiltelefonen. Tekniken har också givit små privata aktörer chansen att snabbt förmedla pengar mellan och inom länder, och fungera som alternativ till Western Union och andra transaktionsföretag. Att äga en mobil kan ge fördelar i relation till människor som saknar egen telefon. Nya möjligheter skapas för vissa och nya beroenden för andra, och som vanligt finns skillnader mellan fattiga och rika.

NY SVENSK STRATEGI

Den svenska regeringen har i 2007 års budgetförslag signalerat att en ny strategi för Sveriges relationer med Afrika ska ersätta *Africa on the Move* från 1998.

På utrikesdepartementets hemsida finns ett bakgrundsmaterial, beställt av regeringen och skrivet av svenska och afrikanska forskare: www.sweden.gov.se/rethinkingafrica. På hemsidan kan också den intresserade delta i en diskussion om forskarnas underlag.

Re-thinking Africa är Nordiska Afrikainstitutets bidrag till strategidiskussionen. Forskarna understryker att det är viktigt att hålla isär två typer av förändringar: dels sådana som äger rum på den afrikanska kontinenten, dels hur vi själva conceptualiserar förändringarna och tolkar dem.

Nordiska Afrikainstitutet i Uppsala har till uppgift att i Norden främja forskning om det moderna Afrika och att främja samarbete och kontakter mellan nordiska och afrikanska forskare. Institutet ger ut egna publikationer och har dessutom ett bibliotek. Mer information om institutet finns på hemsidan www.nai.uu.se.

Mali är ett av Västafrikas stora musikländer.
Oumou Sangare är landets mest populära kvinnliga sångerska
– och en kraftfull förespråkare för kvinnors rättigheter.

FOTO: LINDSAY HEBBERD/CORBIS-SCAMPX

NY ENKEL OCH BILLIG teknik har även givit film- och musikindustrin i Afrika ett kraftigt ökat politiskt, socialt och kulturellt inflytande. Nigeria har blivit ett Nollywood som producerar mer film än såväl Bollywood (i Indien) som Hollywood. Människor föredrar ofta att se afrikaner klädda i afrikanska kläder som berättar afrikanska historier. Filmerna från Nollywood får stor spridning över hela kontinenten. Varje vecka finns drygt trettio nya titlar i filmbutikerna och gatustånden, och upplagor på 50 000 exemplar är ingen ovanlighet i Nigeria.

Lokalproducerad musik har i många länder trängt undan västerländsk musik även om genrerna ofta är desamma. I Sierra Leone har uppskattningsvis 70–80 procent av musiken som spelas på radion inhemskt ursprung, och resten är i huvudsak producerad i andra delar av Västafrika. När fokus sätts på olika strategier för ökad demokratisering i afrikanska länder bör även populärkulturens potential för att kommunicera ideologi tas med i bilden.

En annan viktig fråga är det som ofta kallas *New scramble for Africa*, den nya kapploppningen om Afrikas resurser och marknader där ekonomiska intressenter med rötter i kolonialtiden fått sällskap av exempelvis Kina, Indien och Brasilien. Afrika har redan dragit fördelar av framför allt de asiatiska investeringarna. Kina bygger bevisligen mängder av nya vägar, järnvägar och broar. Över Afrika kretsar sedan maj 2007 kommunikationssatelliten NIGCOMSAT-1 för att stärka mobiltelefonin och internet på kontinenten – uppskickad av Kina på uppdrag av Nigerias regering. (Se även Henning Melbers artikel i detta nummer av *Framtider*.)

Exporten av främst råolja, trä och ädelstenar från Afrika ökar betydligt och varuimporten blir billigare. Men hur ska dagens afrikanska stater klara att kanalisera inkomsterna så att kapploppningen gagnar det egna folket på ett ur fördelningspolitisk synvinkel rättvist sätt? Ekonomisk tillväxt eliminerar som bekant inte fattigdom och ojäm

- fördelning av resurser med någon automatik.

De civila konflikterna i Afrika har glädjande nog minskat från sexton till sex stycken de senaste fyra åren. Samtidigt är det lång väg tillbaka till en fredlig och hållbar utveckling i länder som Kongo-Kinshasa, Sudan och Liberia. Djupgående sår i samhällskroppen efter en långvarig konflikt utplånas inte samma dag som ett fredsavtal skrivs på. Våldet fortsätter ofta att prägla vardagen, och staten har den mäktiga uppgiften att ta hand om behoven hos generationer människor som fått sina liv ödelagda.

SKILLNADERNA mellan olika konfliktdrabbade områden bör poängteras – det gäller både orsakerna bakom konflikterna och deras konsekvenser. I exempelvis östra Kongo-Kinshasa är vardagslivet fullständigt ödelagt. I andra områden, som norra Uganda och Elfenbenskusten, fortsätter vardagen men i kraftigt modifierade former.

Offentliga institutioner inom sektorerna hälsa, utbildning, elektricitet och sanitet försvagas eller slås periodvis ut helt i krigstid, men samtidigt kan statliga säkerhetstjänster och olika former av övervakning stärkas. Krigsherrar, informella miliser och rebellgrupper bygger egna organisationer för att hantera legala frågor, utbildning och sjukvård. I norra Elfenbenskusten, som sedan inbördeskriget 2002 i praktiken styrts av rebeller, har exempelvis traditionella jägare mobiliserats som informella poliser och domare.

Dessa aktörer och institutioner sätter sina spår även i fredstid. Vi kan inte utgå ifrån att alla parter som varit involverade i en konflikt är intresserade av fred. Gränserna mellan fred och konflikt är med andra ord ganska flytande.

Samtidigt ska betonas att Afrika gjort politiska framsteg. För tjugofem år sedan

fanns endast tre demokratier (Senegal, Botswana och Mauritius), medan det i dag är mer än fyrtio länder som har allmänna val. Förvisso är valen ofta långtifrån exemplariska ur demokratisk synpunkt och de leder inte till någon omedelbar stabilisering. Det är på längre sikt som demokratiseringsprocesser förmår skapa mer trygghet hos människor och ge plattformar för utveckling.

ANDRA VIKTIGA aktörer på kontinenten är biståndsorganisationer samt FN-organ, som ibland arbetar med budgetar i nivå med vad regeringar i mindre afrikanska länder har. Begreppet "andra regering" fångar in givarorganisationernas påtagliga närvaro i många afrikanska länder och signalerar att biståndet är en integrerad del av det moderna livet i Afrika. Bidrar alla dessa hjälpare

Ekonomien Ellen Johnson-Sirleaf skrev historia när hon 2005 vann presidentvalet i Liberia 2005 och blev det första kvinnliga statsöverhuvudet någonsin i Afrika.

bara till utveckling? Vilken typ av bistånd är konstruktiv? Ligger det någon sanning i sydafrikanen Nicky Oppenheimers, Afrikas rikaste man, påstående att Afrika växer bättre när det internationella samfundet förhåller sig likgiltigt?

Internationella kyrkor och andra religiösa organisationer, både muslimska och kristna, har också stor betydelse för vad som händer på kontinenten. Kristen missionsverksamhet har funnits i Afrika sedan slutet av 1800-talet. En del aktörer fortsätter sitt klassiska missionsarbete men gör det på nya sätt. Det finns nya trosinriktningar som är mer extrema än traditionella missionskyrkor och tidigare muslimska brödraskap. Särskilt frikyrkor (*Pentecostal churches*) har mycket framgångsrikt lockat till sig nya medlemmar.

FOTO-AHMED JALLANZO/EPA/CORBIS-SCANPIX.

Vad är det som ligger bakom de nya religiösa gruppernas framgångar de senaste åren? En tolkning är att de lyckas erbjuda trovärdiga förklaringar till samhällen i kaos och kris. En annan är att religion tillhandahåller ritualer som ger människor chansen att hantera och bearbeta alla frustrationer och normbrott som en osäker tillvaro för med sig.

Afrikas urbana centrum växer rekordsnabbt, såväl i befolkningsmängd som i betydelse för sina regioner. I städerna finns inte bara den nationella eliten, institutioner, enskilda organisationer, internationella affärsmän och biståndsarbetare – utan även en mycket stor informell sektor där under-sysselsatta män och kvinnor försöker livnära sig.

Den informella ekonomin innehåller många kontraster. Vissa aktörer är framgångsrika i kraft av skicklighet, kapital och kontakter. Men den stora merparten har betydligt hårdare livsvillkor, och kvinnor och barn är ofta överrepresenterade bland de lägsta inkomstnivåerna. Särskilt i städer använder lokala myndigheter gärna restriktiva och våldsamma åtgärder mot småskaliga entreprenörer, trots att avgifterna som dessa entreprenörer betalar ofta är den främsta inkomstkällan för samma myndigheter.

Unga migranter strömmar in till städerna från landsbygden och från grannländerna. Människor i den informella sektorn börjar i allt högre grad organisera sig och ställa krav. Att få statsmakten att verkligen lyssna på dem är en central fråga för den svenska regeringens nya Afrikastrategi, eftersom den informella ekonomin är integrerad i den formella på både lokal och internationell nivå.

PÅ SENARE ÅR har barn och ungdomar uppmärksammas mer, dels därför att de är så utsatta i krig och vid trafficking, dels därför att den ur demografisk synvinkel opropor-tionerligt stora andelen unga människor är något av en tickande bomb. Om deras behov av mat, bostad och utbildning inte tillgodoses hanterar de sin situation på andra, kanske

Afrikaner i förskingringen skickar årligen mycket stora summor pengar till sina hemländer. Western Union är den dominerande penningförmedlaren över hela Afrika, men har konkurrens av mindre transaktionsföretag. Att skicka 100 amerikanska dollar från Paris till Tchad kostar 17 dollar i avgift och från Paris till Senegal kostar det 10 dollar.

mindre lagliga sätt (till exempel genom att begå brott eller delta i inbördeskrig).

Hiv och aids är naturligtvis överskuggande hälsoproblem som präglar hela kontinenten. Men även här finns skillnader: i Sydafrika infekteras människor i allt snabbare takt, i Uganda har infektionstakten sjunkit drastiskt. Nya och billigare bromsmediciner öppnar nya perspektiv. Från att ha varit en dödsdom har hiv/aids blivit en hanterbar sjukdom – men bara för dem som får tillgång till medicinerna.

De nya behandlingsmöjligheterna har mobiliserat män och kvinnor att arbeta för att allt fler ska få mediciner. Ett exempel är *Treatment Action Campaign* (TAC) i Sydafrika där majoriteten av aktivisterna består av kvinnor. Deras engagemang har även haft andra positiva bieffekter. Människor har förts samman och dörrar har öppnats för alternativa familjebildningar i aidshärjade miljöer.

Aktivisterna har vidare fått till stånd en kritisk diskussion om kampanjer som arbe-

tar preventivt mot smittspridning. Åtskilliga kampanjer dras nämligen med moraliska undertoner (ofta religiösa), som många gånger har en stigmatiserande och marginaliserande effekt. Diskussionen är viktig eftersom den kan släppa fram en accepterande diskussion om sexualitet.

KVINNORNAS ROLL vore för övrigt värd en alldeles egen artikel. Det är främst de som investerar i familjerna, i barnens utbildning och därmed i samhällets uppbyggnad. I Rwandas parlament är 49 procent av ledamöterna kvinnor, vilket lär vara världsrekord, och även i många andra afrikanska parlament har deras närvaro blivit allt mer påtaglig.

Därifrån är det ett stort steg till att kvinnorna erövrar reellt politiskt inflytande i samma grad – men visst finns ljusglimtar i den afrikanska mångfalden.

Birgitta Hellmark Lindgren är chef för enheten för publikation och information vid Nordiska Afrika-institutet.

Ungdomens kontinent

• I Afrika söder om Sahara utgjorde unga vuxna 28 procent av den samlade befolkningen 2006. Under de närmaste tjugo åren kommer 15–29-åringarna att vara den största åldersgruppen på kontinenten, trots hiv/aids och emigration. Det skapar naturligtvis problem, men öppnar framför allt nya möjligheter.

Man brukar tala om en demografisk ungdomspuckel när det finns en oproportionerligt stor grupp människor i åldrarna 15–29 år jämfört med den vuxna befolkningen i sin helhet – vilket det alltså gör i dagens Afrika.

Ungdomspuckeln har ungefär samma utseende i land efter land på kontinenten, visar det sig. Vilka sociala och ekonomiska konsekvenser får denna puckel? Ett antal empiriska undersökningar har gjorts om detta. Ökad risk för väpnade konflikter i diktaturer tycks vara en följd, fler anledningar till konflikter i demokratier är en annan. Uppskattningar gjorda av FN säger att många tusen unga vuxna kommer att lämna Afrika de närmaste årtiondena. Andra undersökningar har som mål att stärka unga människors chanser att få arbete.

Väpnade konflikter, migration och sysselsättning är frågor som redan väckt en livlig internationell debatt. För att frigöra

oss från bilden av ungdomspuckeln som ett problem, och hitta metoder att dra nytta av unga människors dynamiska kvaliteter, måste vi undersöka deras försörjningsstrategier. Det är också syftet med min artikel: att belysa de ungas skiftande val och aktiviteter för att trygga försörjningen.

Under denna ungdomspuckel framträder ett antal komplexa realiteter, nya pro-

duktionssystem i städer och nya tendenser på arbetsmarknaden. För att hitta fungerande strategier på arbetsmarknaden gäller det att först kartlägga dagsläget. Här finns tre huvudkomponenter: den offentliga sektorn, den officiella privata sektorn och den informella ekonomin.

Den offentliga sektorn erbjuder arbeten vid statliga institutioner och offentligt ägda företag. För främst akademiker

har staten länge varit den viktigaste arbetsgivaren i flertalet länder i subsahariska Afrika. Men tillväxten inom sektorn har inte förmått hålla jämna steg med den växande gruppen unga akademiker.

Den officiella privata sektorn är liten och förmår endast erbjuda ett begränsat antal jobb. I subsahariska Afrika är det annars den informella sektorn som är mest dynamisk. Den har vuxit kraftigt de senaste årtiondena, och sugit upp många nykomlingar på arbetsmarknaden, särskilt nya stadsbor och nytutexaminerade akademiker, de senare i väntan på statliga jobb.

Den informella ekonomin skiljer sig från den övriga urbana ekonomin. Den är småskalig, lätt att ta sig in i och

FOTO: GIDEON MENDEL/CORBIS-SCANPIX.

*I väntan på arbete?
Unga sydafrikanska män
samlade framför teven.*

► använder lokala resurser; marknaden är oreglerad och präglas av hård konkurrens. Vidare är den familjeägd, arbetsintensiv och använder teknologi anpassad till detta. Slutligen saknar den informella sektorn tillgång till officiella kreditorgan eller annat stöd och skydd av liknande slag.

De senaste tjugo åren har den informella sektorn fått allt större betydelse för människors försörjning. Att stärka denna sektor framstår som nyckeln till ett framgångsrikt ekonomiskt utvecklingsprogram för urbana miljöer. Afrikas regeringar kan hjälpa människor i den informella ekonomin att organisera sig. En grundpelare är att det finns ett fungerande egendoms- skydd. Man kan till exempel utveckla system för mikrolån och mikroförsäkringar.

På landsbygden har den ökande mängden unga vuxna, och mångdubblingen av antalet hushåll, skapat jordbrist. Hushållens genomsnittliga jordinnehav har minskat drastiskt och delats upp i små lotter. I dag är det inte främst via arv och gåvor från föräldrar, omfördelning eller skogsröjning som människor får mark. Tillgången styrs snarare via den informella marknaden där unga vuxna hyr eller arrenderar.

Jord och arbetskraft är landsbygdens stora basresurser. Kostnaderna för att anställa arbetskraft har ökat i takt med att allt större grupper barn och ungdomar nu går i skola. Dagens föräldrar ser inte någon framtid för barnen inom jordbruket. De föredrar att sätta barnen i skola, trots att de därigenom kanske tvingas anställa någon i barnens

ställe. Utbildning ses som en hävstång för att skapa nya möjligheter i städerna. Denna förskjutning från barnarbete och jordbruk till utbildning har skapat en situation där det råder brist på arbetskraft.

Därmed har jordbruksbygdernas ekonomi förändrats radikalt. I tätbefolkade regioner brukas jorden och arbetskraften intensivt för att producera egen föda och marknadsgrödor. Exakt vad som odlas beror på lokala biofysiska förutsättningar (höjden över havet och klimatet), närheten till marknader och tillgången på infrastruktur. Arbetet utförs till stor del av hushållen själva, vilket innebär att jordbruket präglas av låga investeringsnivåer.

Bristen på teknisk utveckling, och avsaknaden av arbetande kapital, har satt gränser för intensifieringen. Mer arbetskraft på samma jordbruksareal innebär att produktionsnivån per insatsenhet inte kan öka. Familjer tvingas därför välja: antingen flytta eller satsa på annat än jordbruk.

På landsbygden har ungdomspuckeln, och resursbristen i dess spår, fört med sig en vildvuxen flora av nya ekonomiska verksamheter.

Flyttningar mellan jordbruksregioner är ett aktuellt storskaligt mönster, med människor som tar upp ny odlingsmark eller flyttar säsongvis. Nyetablering av jordbruksmark är något som ofta initieras via statliga, politiskt beslutade program. Unga vuxna flyttar ofta för gott till städer av olika storlek. De som stannar kvar ägnar sig kanske åt hantverk, handel eller serviceyrken, oftast som tillfälligt löneanställda eller som egna företagare. Vävning, byggnadsarbete och försäljning av basvaror är några vanliga födkrokar.

På landsbygden har ungdomspuckeln, och resursbristen i dess spår, fört med sig en vildvuxen flora av nya ekonomiska verksamheter. Några processer med särskilt stor betydelse för dagens och morgondagens ekonomiska landskap bör lyftas fram. Den marknadsinriktade jordbruksproduktionen blir dominerande; arbetsmarknaden och livsmedelsmarknaden blir alltmer ömsesidigt beroende;

företagande och andra sysselsättningar utanför jordbrukets ram expanderar.

Unga på landsbygden och i städerna söker i möjligaste mån undvika konflikter, arbetslöshet och migration till andra kontinenter. De satsar hellre på sådant som har potential att omvandla det egna hemlandets traditionella ekonomiska struktur. Här finns förvisso hinder – som bristen på långsiktiga politiska program och bristande investeringsfokus.

De unga vuxna, framtidens demografiska spjutspets i subsahariska Afrika, borde ses som en dynamisk förändringskraft. Så låt oss ställa rimliga diagnoser, som både ger insikter i själva förändringsprocessen och belyser de politiska handlingsalternativen. På det sättet kan vi påskynda den samhällsomvandling som dagens ungdomspuckel ger löfte om.

Tsegaye Tegenu är forskare vid kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Översättning från engelska: Leif Åberg.

Går det att skriva nutidshistoria?

• I många afrikanska stater som blev självständiga efter andra världskriget har tillvaron kantats av inbördeskrig, kupper och totalitära styren. Under 1997–2003 pågick i Kongo-Kinshasa ett inbördeskrig som kallats Afrikas världskrig och som än i dag påverkar stora delar av subsahariska Afrika.

Att resa sig ur så förödande erfarenheter tar tid, och världen måste nu ha tålamod när Demo-

kratiska republiken Kongo (Kongo-Kinshasa) demokratiseras. Landet har enorma naturrikedomar: kobolt, coltan och andra mineraler, olja, skogar och vatten. Trots denna potential hör Kongo till världens absolut fattigaste länder. Endast tio procent av den odlingsbara jorden används i dag till jordbruk och boskapsskötsel.

En viktig del i nationsbygandet är att samla handlingar

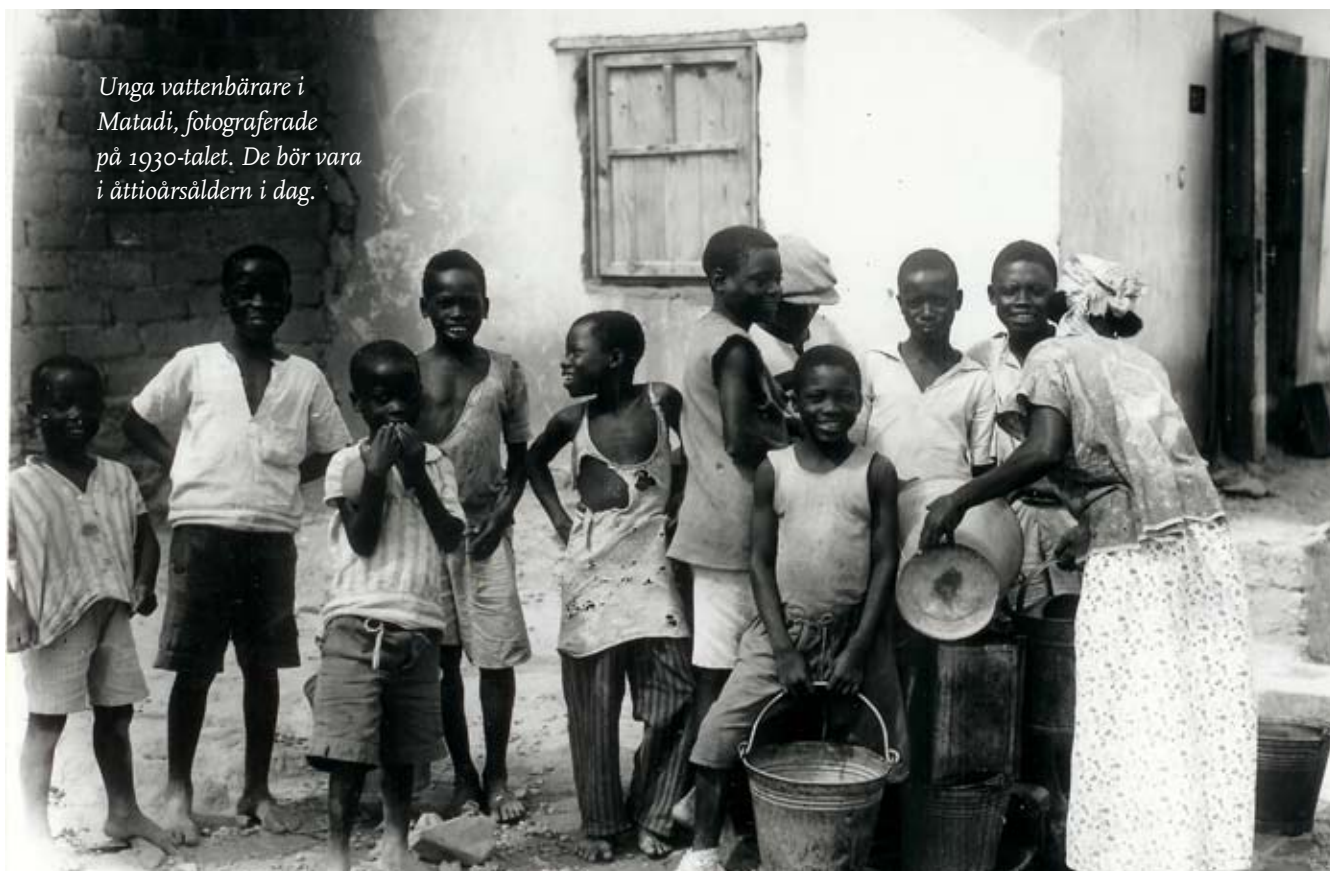
som rör landets historia. De offentliga och enskilda arkivens betydelse som ett samhälleligt minne kan inte nog betonas i en rättsstat. I länder där den offentliga statsapparaten havererat, är det många gånger kyrkor och andra frivilligorganisationer som bär upp samhället och tar ansvar för sjukvård och skolor.

En organisations arkiv blir här inte bara ett kuriosum när

jubileumsskriften ska skrivas. Arkivet får betydelse för rätts-säkerheten, det blir en kontrollstation för att motverka korruption. Exempelvis kan arkiverade avtal lösa lokala konflikter om mark och ägande.

Sedan fyra år pågår ett projekt om hur arkiv ska bevaras i Kongo-Kinshasa, ett land där fukt och termiter skapar fysiska stora hål i historien. Det är ett samarbete mellan kongoleser och svenskar, mellan Svenska Missionskyrkan och Evangeliska kyrkan i Kongo-Kinshasa.

Mycket av det kongolesiska folkets historia finns, precis som i Sverige, i församlingarnas kyrkböcker. Projektets syfte är att bygga upp kyrkoarkiv i cirka 80 församlingar genom att samla in dokument

Unga vattenbärare i Matadi, fotograferade på 1930-talet. De bör vara i åttiotaårsåldern i dag.

FOTO: JOSEF OHNEMAN/SVENSKA MISSIONSKYRKANS ARKIV

➤ från tidigt 1960-tal och fram till i dag.

Det är ett kunskapsprojekt på lågbudgetnivå – att göra sig medveten om sin egen historia och att ta ansvar för den. Vad ska egentligen sparas? Ska något gallras? Vem får tillgång till kyrkoarkiven? Insikten om att arkivering är viktigt har även spritt sig till andra samhällsfunktioner i Kongo.

Evangeliska kyrkan i Kongo-Kinshasa och Svenska Missionskyrkan har starka, kulturella band som sträcker sig 125 år bakåt. I Svenska Missionskyrkans arkiv (som förvaras hos Riksarkivet, Stockholm) finns en rikhaltig dokumentation om Kongo-missionen. Här ingår en av Afrikas äldsta tidningar, *Minsamu Miyenge – Fridsbudskapet* grundad av svenska missionärer 1892. Nedteckningar och manuskript, språkdokumentation, filmer och fotografier, efterfrågas av många kongolesiska forskare.

Mycket afrikansk historia finns i europeiska och amerikanska arkiv och museer, inte alltid helt lättillgänglig. En uppgift för framtiden är att göra de bevarade skatterna tillgängliga i form av webbpublicerade beståndsöversikter, digitaliserade dokument, virtuella museer och bilddatabaser. Arkiven måste dessutom skyddas mot stöld och plundring, oplanerade gallringar, brand, fukt och ohyra.

Men även i väst har bibliotek, arkiv och museer ofta begränsad ekonomi, vilket innebär att mer perifert kulturarv kanske lågprioriteras och att det nationella kulturarvet framhävs. Erfarenhetsutbyten och kontakter mellan

afrikanska, europeiska och amerikanska arkiv, museer och bibliotek liksom forskarvärlden är här nödvändigt för att öka kunskaperna om respektive länders samlingar och för att göra det afrikanska kulturarvet tillgängligt.

Vid stridigheterna i huvudstaden Kinshasa i mars 2007 träffades Nationalarkivet av granatsplitter, och delar av taket förstördes, med förödande konsekvenser. Det är ett bokstavligt exempel på att det afrikanska kulturarvet är mycket sårbart.

Att erövra makten över sin egen historia, att själv få tolka betyder mycket för enskilda människors identitet och värdighet. Vem utforskar vattenbärrpojken historia: den afrikanske socialhistorikern, den svenske amatörforskaren eller den amerikanske journalisten? Hur får pojkarna i hamnstaden Matadi (se foto sid. 33), i dag åldrade män, chans att berätta om sina upplevelser av Kongos väg från belgisk koloni till skör demokrati? Och var arkiveras berättelserna?

Katarina Thurell är arkivarie vid Svenska Missionskyrkan.

LITTERATURTIPS

Archives, societal amnesia and survival (2007). *Svensk missions-tidskrift*, 2007:1 (temanummer om arkiv i Afrika, Asien och Latinamerika).

Gardell, Carl Johan (2007), *Kan Kongo-Kinshasa frigöra sig från sin historia?* Stockholm: Utrikespolitiska institutet. (Världspolitikens dagsfrågor, 2007:6)

Philips, John Edward, red. (2005), *Writing African History*. Rochester: University of Rochester.

African Futures Institute

• År 1992 startade FN:s utvecklingsprogram något som kallades *African Futures project*. Syftet var att ge stöd till afrikanska länder när det gäller långsiktig utveckling och framtidsinriktade studier. Man bidrog till att långsiktiga studier gjordes i tjugofem länder. Projektet kom att publicera en rad rapporter och några böcker, bland annat *Africa 2025: What possible futures for sub-Saharan Africa?*

Erfarenheterna och kontakterna från projekttiden fick sedan bli en stomme när *African Futures Institute* (AFI) bildades 2004 som fristående NGO-organisation med säte i Kapstaden. AFI leds av en styrelse med 13 medlemmar, huvudsakligen samhällsvetenskapliga forskare och chefer för andra organisationer och institut. Chef för institutet är senegalesen Alioune Sall, professor i sociologi.

AFI:s uppdrag är att fungera som plattform för ett framåtsyftande och proaktivt tänkande och vid formuleringen av utvecklingsmodeller i afrikanska länder. Institutet ger råd och hjälp till enskilda länder för långsiktig utveckling och framtidsinriktade studier, och tanken är att denna process ska mobilisera ländernas egen kapacitet att utforska alternativa framtider och skapa visioner. En förhoppning är att utvecklingstänkandet ska bli mer långsiktigt och holistiskt och sätta människan i centrum.

AFI bistår med metodutveckling och utbildning. Dessutom gör institutet egna studier och även strategisk omvärldsanalys som grund för bedömningar av hot och möjligheter. Mer information finns på hemsidan: www.africanfutures.org.

Torbjörn Lundqvist är forskare vid Institutet för Framtidsstudier.

Nya rapporter ...

Red. Anders Lindbom

**Friskolorna och
framtiden – segregation,
kostnader och
effektivitet**

Red. Christina Florin,
Elisabeth Elgán, Gro Hagemann

**Den självstyrande
medborgaren?**

Ny historia om rättvisa,
demokrati och välfärd

Thomas Lindh

**Sverige i världen – att
vända faran till fördel**
Åldrandets många
möjligheter

Priset per rapport är 150 kr exkl. porto.
Rapporterna kan beställas via e-post: info@framtidstudier.se,
tel: 08-402 12 00 eller fax: 08-24 50 14.

på gång ...

**Institutet för Framtidsstudier
på Bok & Biblioteksmässan i Göteborg**

Torsdag den 27 september

kl. 10.20–10.40, Internationella torget, Stora scenen
Framtidens förort – mötesplats eller slagfält?
Förorterna formas av den globala migrationen
Samarrangemang med Gringo

kl. 12.00–12.20, Internationella torget, Stora scenen
**En ny Afrikabild. Hur formas vår Afrikabild
– och hur kan den bli mer nyanserad?**
Samarrangemang med Nordiska Afrikainstitutet

kl. 12.25–12.40, Forskartorget
Vem ska styra vården i framtiden?

kl. 14.45–15.15, Forskartorget
**Mellan dystopi och utopi. Har en kollektiv framtidstro
bland människor förbytts i individuell jakt på lycka?
Vad säger det ökande behovet av omvärldsanalys
i privat och offentlig sfär om synen på framtiden?**

kl. 16.00–16.20, Internationella torget, Stora scenen
Ryssland – ett globalt "wild card"

Fredag den 28 september

kl. 10.10–10.40, Internationella torget, Stora scenen
**Fortress Europa. Varför stängs gränser
när ett åldrande Europa behöver arbetskraft?**

kl. 18.00–18.30, Internationella torget, Lilla scenen
**Oväntade framtider – när oddsen är höga
och det kan bli mycket värre eller bättre än vi tror**

Lördag den 29 september

kl. 11.35–11.50, Forskartorget
Från veckopeng till pension

Söndag den 30 september

kl. 15.20–15.40, Internationella torget, Stora scenen
**Att vända faran till fördel. Sveriges åldrande befolkning
förändrar vårt förhållande till övriga världen**

Institutets rapporter finns till försäljning på Internationella torget.

På **Kvalitetsmässan i Göteborg** medverkar Joakim Palme
i ett seminarium om utanförskap den 20 november kl. 13.00–14.00.

Kommande Framtidsfokus:

Måndag den 8 oktober om framtidsstudiernas framtid (se annons)

Torsdag den 18 oktober om de nordiska välfärdsstaterna och folkhälsan
(för vidare information se: www.framtidstudier.se)